

საქართველოს რევოლუციის გამოსცემა

ქმელოს ღმება

მეფე გიორგი ბრწყინვალესი

იურიდიული მონოგრაფია

ნ. უჩხელიძისა.

ტფილისი, 1890 წ.

შენამუშაველი მონოგრაფია "საქართველოს რევოლუციის გამოსცემა"

7. 25

„საქართველოს“ რედაქციის გამოცემა

ქველის ღმება

მეფე გიორგი პრწყუინგაღესა

9846

იურიდიული მონოგრაფია

ნ. უახუნელი.

ტფილისი, 1890 წ.

კავშირ-დირეკტორია ქ. თბილისი, დას. ა. ზოდნოვსკისა.

Доз. Ценз. Тиф. 17 Февраля 1890 года.

2

მეფე გიორგი ბრწყინვალე შესანიშ-
ნავია, სხვათა შორის, ღვაწლით, რომ-
შელიც დახლო ჩვენს სჯულ-მდებლო-
ბას. მეფემ არა თუ მარტო გაანთავი-
სუფლა საქართველო მონგოლებისა-
გან, არამედ სამშობლოც განაახლა,
წესი და რიგი აღადგინა, ხალხს ახა-
ლი სჯული მისცა. ჩვენის ისტორიისა
და სჯულ-მდებლობის მკვლევარისა-
თვის ესლა შეურყეველ კვშმარტებად
უნდა ჩიითვალოს, რომ ბრწყინვალე
მეფემ საერთო სჯული დაუდგინა
მთელს თავის სამეფოს, რომელსაც
იმის დროს დიდი ადგილი ეჭირა, შა-
ვის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე. სამწუ-
ნაროდ, დროთა და ვაშთა ბრუნვის
გამო, იგი საერთო სჯული დაიკარ-
გა და ჯერ-ჯერობით ეერსად უპოე-
ნიათ. მუხთალს ბედს გადარჩა მხო-
ლოდ ძეგლის დგმა, — მთიულების სჯუ-

ლი, რომელიც მეტად საყურადღებო უნდა იყოს ყველასთვის, ვისაც-კი ჩვენი წარსული უყვარს და მის შესწავლას მისდევს.

პირველადვე საჭიროა შევნიშნოთ, რომ ძეგლის დება მთელის მთიულეთის სჯელს არ შეადგენს, იგი როდი შეეხება საზოგადოდ ყველა მთიულეების იურიდიულს ცხოვრებას, არა, — ძეგლის დების საბძანებელი ვიწრო და მცირე ადგილს შეიცავდა, ქსნისა და არაგვის რამდენსამე ხეობას და მეტს არაფერს. მაინც ძეგლადვე კავკასიონის ყველა ხეობას და პაწია ადგილს თავისი ადამი და ჩვეულება ჰქონდა, — იქ თითოეულს თემს, საზოგადოებას, სოფელსაც-კი საკუთარი ადგილობრივი ადამი მოეპოვებო, ჩვეულებანი ერთმანეთისაგან განსხვავებული და განაცალკევებულია¹⁾). ამ გზას არც

---

1) Проф. Леонтовичъ, „Алаты Кавказскихъ горцевъ“, выпускъ 1, стр. 24—25.

ჩვენი მთიულეთი ასცდა. აქაც თითქმის ყველა ხეობაში საკუთარი ადამათი არსებობს და მოქმედობს, თუმცა ყველა კერძო ადამათს საზოგადო ხასიათიც ამჩნევია და საერთო ფერი სძევს. მეგობარ დედაც სწორედ რამდენისამე თემისა და ხეობის სჯული იყო, მაგრამ ამ სჯულის მანკ ცხადად დაეტყო ჩვენის მთიულეთის საზოგადო ზნე-ჩვეულებათა ბეჭედი. მეტო არ იქმნება ისიც აღენიშნათ, რომ თვით სახელმწიფოც თითქო ხელს უწყობდაო ადგილობრივს ადამათს და ამიტომაც ზოგიერთს შემთხვევაში საკუთარი უფლება ჰქონდათ მინიჭებული ქსნის ხეველებს და არაგვის ერისთავის კაცებს²). დიად, ძლიერ-მოსილმა მეფემ საკუთარი სჯული დაუდოა ქსნის ხეველებს და არაგველებს, —

2) მაგალითებრ, როცა პატონი სალაშქროდ წაბრძანდებოდა, იხ. „დასტურდამალი“, 3. უმიკაშვილის გამოცემა, გვ. 35, 1, § 180.

„ჯვართა ყელს აქეთ, ზადაცხოტს, ზან-
დუკის ზეეს, კიბეთ, ქვეშეთ და მენე-
სოს ზემოდ ეს განაჩენი დავდევითო“...
მართალია, მთლად ეს ხეობები პატა-
რა აღვილია, მაგრამ ძეგლის დეზა დი-
დის ყურადღების ღირსია, დიდ-მწიშე-
ნელოვანი ნაშთია ძველის სჯულ-
მდებლობისა, რადგანაც ნათელს ჰქვინს
ჩვენის წარსულის წყვილადს და ცხო-
ვლად გვიჩაბავს შორეულს სურათს,
რომელიც ბევრად აწინდელსაც ში-
ავებს.

მხოლოდ საჭიროება და ცხოვრე-
ბის მოთხოვნილება ჰბადავს სჯულ-
მდებლობას. ეს საზოგადო მოვლენაა.
საქართველოშიაც სწორედ ასე იყო-
ამას ჩვენის სჯულ-მდებლობის ისტო-
რია ამტკიცებს. მეფე გიორგი ბრწყინ-
ვალემაც საჭიროებისა გამო დასლო-
თაფისი ძეგლი: „ყოლ სამართალი აღარ
იყო-ლა... აღარ იქნებოდა განაჩენ
დაუდებლობაო“, ასე ბძანებს ძეგლის
მდებელი. წინასიტყვაობაში ერკლად
მოჩსენებულია, მთაშა რა უწყსოება

და უსამართლობაც არსებობდა და
ნიშნობლივ რისთვის იყო საჭირო „გა-
ნაჩენის დებულობა“.

ქეგლას დება ერთად-ერთი მაგალი-
თი როდია მათიულების აღათის აღ-
წერისა. თუ ჩვენში არა, სხვაგან მა-
ინც, ამ თუნდა დაღესტანში, ჯერ-
ისევე მეთერთმეტე და მეთორმეტე საუ-
კუნეს ომარ-ხანმა და როსტომ-ხანმა
აღწერეს და ცალკე კრებულად შეადგი-
ნეს ლექების საადათო ჩვეულებანი³⁾.
თუ საგანსა და შინაარსს დავუკვირ-
დებით და ამ მხრივ შევადარებთ ერ-
თმანეთს, მაშინ ჩვენი ქეგლის დება
როსტომ ხანის კრებულის მაგვავონებს
და ვინ იცის, იქმნება მეფე მე-
წობლების ბაძითაც ხელმძღვანელობ-
და, როცა თავის მთიულებს კერძო
სჯული დაუდო...

ქეგლის დება სამოქალაქო ანუ
საერო სჯულის შეადგენს, „სოფლიო“

---

³⁾ Адагы Канк. Горцевъ, I. в. стр.
42—45.

კანონია — „ჩვენ სოფლიოსა ამისი სისწლი, პატრიეი და სასაქმო გაგვიჩენიაო“, და ამიტომ არ შეეხება საეკლესიო და სასულიერო საქმეებს. ამ საქმეებს განაგებდნენ კათალიკოზი და ეპისკოპოზნი და იქ, სადაც ძეგლადებს სასიხლო და სამოქალაქო სამართალი ებარა, „სხვა, რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, კათალიკოზს და ეპისკოპოზებს ჰკითხონო“... ეს განცალკევება სამოქალაქო და საეკლესიო საქმეებისა ახალს არაფერს წარმოადგენს, რადგანაც სულ ძველადვე სასულიერო წოდებას განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა სამეფოში, თავისი მმართველობა ჰქონდა, თავისი კანონი, სამართალი¹⁾. როცა მეფე გიორგი ბრწყინვალემ ურჩი მთიულეთი „დაუპყრო ტაბტსა და სკიპტრასა“, ადგილობრივი საეკლესიო გამგეობაც

¹⁾ სასულიერო წოდების მიწეობილობაზედ იხილეთ პრასეს Introduction, § 6 Clergés, CLX etc.

საზოგადო სახელმწიფო წესსა და რიგზედ მოაწყო. ეს მოწყობა ზომ თხოულობდა სასულიერო წოდებას თაეისი უფლება არ ჩამორთმეოდა. ამიტომ, თუმცა მეტად მოკლედ, მაგრამ ძეგლას დებამ შაინც ცხადად გამოხატეა, რა ეკუთვნის და ეკითხვის საერო სჯულის და რა—საეკლესიოს.

რასაკვირველია, ძეგლა ფრცოლად ჰხატავს მთიულების შინაგანს წეს-წყობილებას, ეგრედ წოდებულს ადმინისტრატულ მმართველობას. ფრიად საინტერესოა საკოდნელოდ ეს მმართველობა, რადგანაც, სხვათა შორის, მოგვაგონებს ჩვენს სახელმწიფოს საზოგადო ცხოვრებასაც. თქვენ პირველ შეხედვაზედვე ჰგრძნობთ, რომ საჭელოვანმა „ხუროთ - მოძღვარმა“ (ასე უწოდებს ჩვენი მატთანე მეფე გიორგი ბრწყინვალეს) მართლაც და ხელოვნებით ააგო ადმინისტრაციული შენობა, რომელშიაც ლალი მთიული შეუვიწროებლად მოთავსდა თაეისის ჩვეულებით. შეიძლება იფიქროთ

კიდევც, რომ ეს შენობა რთულია და
სულს შეუწუთავდა თავისუფალს მთი-
ულსაო, მაგრამ ასე როდი იყო: სა-
ხელმწიფო მოხელეებთან ერთად ხალხს
ჰპატრონობდნენ საკუთარი ადგილობ-
რივი მოწესენიც და თვით-მმართვე-
ლობა ხომ ისე იყო მოწყობილი, რომ
სახელმწიფო და თემი ერთმანეთს არ
სჭარბობდნენ, არსჩაგრაუდნენ. ჭეჭლის
დეგის გამგეობის ღირსებაც იმაშია,
რომ მთიულის თვით-მმართველობას
და სათემო თავისუფლებას არა მოაკ-
ლო-რა, მხოლოდ თემი და სახელმწი-
ფო დააკავშირა, ერთმანეთს დაუძორჩი-
ლა.

მმართველობა ებარათ უფროსსა და
უმცროსს მოხელეებს. ჭეჭლის დებაში მო-
ხელენი მთელს ჯგუფს წარმოადგენენ;
მთელი დასი იფარჩიულად მოწყობი-
ლია, — ერთი მოწესე მეორეს ემარ-
ჩილება, მეორე მესამეს და სხ. სამწუ-
ხაროდ, განმარტებული არ არის, რა
უფლება და მოვალეობა ეპყრა თი-
ხოვეულს მოხელეს, რა ეკითხოდა,

რაზედ მიუწვდებოდა ხელი და რაზედ არა. ჩვენ ეს ნაკლი ცოტა მაინც უნდა შევაფასოთ, ცოტად იმიტომ-რომ მასალა ნაკლებად მოგვეპოვება.

II

ადგილობრივ მოხელეებში პირველი პირი უჭირავს. აქაც უჭირავს ბას იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც საზოგადო სახელმწიფოში ჰქონდა. პირველად ერისთავი უმაღლესი გამგებია, შემდეგ წოდებრივს ღირსებას ნიშნავს^{*)}. ძველს საქართველოში როდი იყო განსაზღვრული, თითოეულს მოხელეს (სკლის - უფალს) ნიშნობრივ რა მოვალეობა და უფლება ჰქონდა. თუ მუდმივ არა, ხშირად მაინც ერთსა და იმავე მოწესეს

*) პროსეს Introduction, p. LXXX. ერისთავი შეუის გ ა ს ა ლ ი ა და უმაღლესი ადმინისტრაციული მმართველობა ახარია. ამასთანავე იგი დიდებულია, მისი სისხლი ყველა წოდების ვაცის სისხლს აღემატება, ვანტ. სამართავლი, მუხ. კვ. დღ.

ხელი მიუწვდებოდა მრავალ გვარ საქმეზედ. მართალია, სახელმწიფო სკდლილობდა განსაზღვრა და განეცალკეებინა ერთმანეთისაგან სხვა-და-სხვა უწყება (разрѣшніе властей), მაგრამ ცდამ ამოოდ ჩაიარა. საქართველოს თვით-მყოფელობა ისე მოიპო, რომ სახელმწიფომ თავის წადილს ეერ მიაღწია, იმიტომ-რომ ამ წადილს წინ ელობებოდა შინ ფეოდალობა და გარედ კიდევ უცხოვს ბატონობ. ერთიც და მეორეც ძიიელ აბრკოლებდა ჩვენს პოლიტიკურს განვითარებას. ერისთაობაც როდია დამთავრებული და განსაზღვრული სამმართველო დაწესებულება. ერისთავი ყველა ბძანდება, ყველაფერი ეკითხვის, მის ხელთ ყველაა; რაც კი კეთდება საერისთოში, მის დაუკითხავად არა კეთდება, საერისთოს ბატონიც არის და პატრონიც. კერძოდ, ძეგლის ღებას სიტყვით, ერისთავს პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს სახელმწიფო საბჭოსთან, ეგრედ წოდებულ ღარბასთან, რომელიც უმა-

ლღესს დაწესებულებას წარმოადგენს. რაც-კი რამე საღარბაზოდ მოსახსენებელია, პირველად ერისთავმა უნდა მოახსენოს: „ერისთავმა ღარბაზს ჰკადროს“... (ძ.დ. მუხ. ე და სხ.). მაგრამ მაინც ერისთავი განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევდა აღმინისტრაციულს მმართველობას და ამიტომ მის მოვალეობას უფრო ეს მმართველობა შეადგენდა.

ერისთავის მარჯვენა ხელად გამგებელი უნდა ჩაითვალოს. გამგების-დეპუტატი გამგებელი ერისთავს გვერდით უდგია, თუმცა-კი იმის სწორი არ არის და შორს სდგას იმის ღირსებაზედ. ეს მარჯვენა ხელი თავისის უფროსის მოადგილეა და ხალხთან ახლო დამოკიდებულება აქვს. გამგებელი ყველაფერს ერისთავის სახელით განაგებს; მას აძლევს პასუხს, ანგარიშს. მხოლოდ ამ ორთა შეეძლოთ და უფლება ჰქონდათ საქმე „ღარბაზსა ჰკადროს“, როგორცამე დღეს და მნაშავეს შემწეობა მისცენ და სახელმწი-

ყო საბჭოსთან შუამდგომლობა გა-
უწიონ (ძ.-დ. მუხ. ზ, თ). რადგანაც
ღირსებით გამგებელი დაბლა იდგა
თავის უფროსზედ: ამიტომ გამგებლად
უნდა ყოფილიყო მსახური და აზნა-
ურიშვილი (იქვე, მუხ. ბ, დ). გამგე-
ბელსაც ყველაფერზედ ხელი მიუწე-
დებოდა, — არა თუ კერძოდ მმართვე-
ლობა, გამკლავება ებარა, არამედ სა-
მადრო და სამართლის საქმეც. იგი
თავისი უფლებითა და მოვალეობით
სრულიად მიაგავს ერისთავს, თუმცა
იმისი ხელქვეითია.

საკუთრად იხსენიება მოურავი, რო-
მელიც დარბაზს არაფერს „ჭკად-
რებს“, მაგრამ იმის ბძანებას-კი ასრუ-
ლებს, — „მოურავთა პირითა მამული
ებოძოსო.“ (ძ.-დ. მუხ. ზ). მაშა-
სადამე, მოურავი ბძანების აღმსრულე-
ბელია და, ამას გარდა, თუ მართო მუ-
გლის-დეზს დაეცყარეთ, მოურავს არა
ეკითხოდა-რა, მაგრამ ასე როდი იყო:
მოურავს მრავალ გვარი მოვალეობა
ეცყრა და ამისდა გვარად თვით მოურავ-

ეობაც სხვა-და-სხვა ნაირი იყო. ჯერ ერთი ესა, რომ მოურავი ხანდახან ჯარის კაცად ითულებოდა და ციხე-სიმაგრენი ებარა („ციხეთა მოურავი“⁶⁾). ხოლო ჯერ სევის-თაობა ჰქონდა, მაგ., ს. ატენში — „ზევის თაობა მოურავისა არის“⁷⁾. სევის თავის უმთავრესს მოვალეობას ბჭობა და სამართალი შეადგენდა, და რადგანაც ასე იყო, თვით მოურავსაც სამართალი ეკითხოდა. როდესაც მთავარ-მსაჯული, იდიკანბეგი ტფილისში არ იყო, მოურავი ასრულებდა იმის მოვალეობას. მაგრამ მდივანბევის ყოფნის დროსაც, თუ სატახტო ქალაქში ორი სოფლის კაცი ერთმანეთს უჩიოდა, საქმე და საჩივარი მოურავს უნდა განებქო⁸⁾. ყველა ეს კიდევ არაფერი. მოურავი მმართველობის წევრიც არის, პოლიციის მოხელეა და სამსახურით მალლა სდგას ნაცვალ-

⁶⁾ Двор. Грам., стр. 43.

⁷⁾ დასტურლამადი, 1. § 18.

⁸⁾ იქვე, §§ 24, 57, 201.

სა და მამახახლისზედ. ამ სამსახური-
სათვის მოუტრავს სოფლისაგან ეძლეო-
და, სხვათა შორის, ჯარიმა ბოზო-
ბას ქმნისათვის, თავის გასამტკესელად,
ვასამყრულად⁹⁾. მაგრამ საქმე იმაშია,
რომ წმირად მოუტრავი შთელს. მაზ-
რას მმართავდა (მაგ., ქიზიყის მოუ-
ტრავი ანდრონიკაშვილი; ჩოლოყაშვი-
ლებს ჰქონდათ ნაბოძები თუშ-ფშა-
ვის მოუტრავობა და სხ.). მაშახადაჲ,
მოუტრავის უფლება და მოვალეობაც
მრავალ გვარი იყო, მოუტრავს სხვა-
და-სხვა საქმე ებარა, მისი საბძანებე-
ლი ხან მცირდებოდა და ხან ფარ-
თოდებოდა¹⁰⁾. აქ საჭიროა აღენი-
შნოთ, რომ საეკლესიო გამგეობას თა-

⁹⁾ იქვე, §§ 15, 24 II § 23.

¹⁰⁾ დასტურდამალის გამოძეგმელს, ბ-ნს
პ. უმიკაშვილს, მარტო სიტყვების თამაშობა
მოსდის, როცა ამბობს: „მოუტრავი გამგეობე-
ლია, მმართველი რომლისაჲ ადგილ-მაზ-
რასაო“, გვ. 178. ეს რომ უგელა ხედის-
უფაღზედ იოქმის, რადგანაც უგელა გამგე-
ბელიც იყო და მმართველიცა!..

ვის დაბა-სოფლებში საკუთარი მოურავები ჰყავდა, ნაცვალსა და მამასახლისს გარდა¹¹⁾, მაგრამ საეკლესიო მოურავს ძეგლის-დება არ იხსენიებს. თუ ჩვენი განმარტება მოურაობისა საფუძვლიანია, მაშ მთიულეთის მოურავიც მართლ დაბაში ბძანების აღმსრულებელი არ უნდა ყოფილიყო და, ეგონებთ, არც იყო...

ერცელს ადმინისტრაციულს შენობაში ეგრედ-წოდებულს სკვის-თავსაც საკუთარი ადგილი ეჭირა, თუმცა-კი ძეგლის-დება გაკვრით იხსენიებს ამ ხელის-უფალს და არ გვიჩვენებს, სახელდობრ რას შეადგენდა სკვის-თავსა. სიტყვის მნიშვნელობისაგან - კი სჩანს, რომ ხეის თავი უფროსი იყო მთელის ხეისა. მართალია, ხეობა პატარა ადგილია, მაგრამ ხეის-თაობა-კი მეტად საპატიო სამსახურად ითვლებოდა. ამიტომ მეფეები ხეის-თაობას უბოძებდნენ დიდის ღირსების

---

11) დასტურდამალი, 1. § 56.

ხელის-უფალს, როგორც ბოქაულთ-
უხუცესი იყო, თუ არა-და, რომელსამც
წარჩინებულს ფეოდალს, მაგალითებრ
ფარსადან მაჩაბელს¹²⁾. ხვეის-თავის
პირდაპირი მოვალეობა მსაჯულობა
იყო. წვლიწადში ერთხელ მაინც უნ-
და შემოეფლო თავისი ხვეი. გაიყო-
ლებდა მუშრებს (მწერალს), ათს ცხე-
ნიან კაცს და თითო სოფელს ცალკ-
ცალკე დაივლიდა. სადაც-კი მივიდო-
და, ყველა კომლს ძღვენი უნდა მიე-
ტანა. ხვეის-თავი კიდევ ერთის სოფ-
ლიდგან მეორეში მიდიოდა, ქურდებს
ხდევნიდა, მათ გზა-კვალს დაეძებდა.
თავის გასამრჯელოში, მადიანს ძღვენს
გარდა, ჯარიმიდგან ნაწილი ეძლეო-
და, „სახვეის-თავო“¹³⁾. რაკი ხვეის-
თავის პირველს მოვალეობას მსაჯუ-
ლობა შეადგენდა, ამიტომ იგი იერარ-
ქიულად მსაჯულთ-უხუცესის, მდივან-
ბეგის ხელ-ქვეითი იყო¹⁴⁾. ძველს სი.

12) Двор. Грам., стр. 18, 24.

13) დასტურლამალი, 1. §§ 65, 220.

14) იქვე, გვ. 176.

გელგებში მოხსენებულთა, რომ ამ მოხელეს სხვა რაიმეც ეკითხებოდა: ხოგჯერ ხევის-თაფი წარუხსაც ჰკრეფაულა და ხეღრს ნაწილს აბარებდა სამსახურის კაცებს 15).

გარკვევით ნაჩვენებია ვინ იყო და რა იყო ხევის-ბერი, ძეგლის სიტყვილი ხევის-ბერი თითონ ხომ ჯარის-კაციმ, მაგრამ მთელის ხევის ლაშქრის უფროსობაც ნაბოძებია აქვს დარბაზით, — «ხევის-ბერს დარბაზით ლაშქართ თაყალობა ჰბოძებიაო» (ძ. დ. მუხ. ი). «ლაშქართ თაყადისათვის», რასაკვირველია, საჭირო იყო ციხე და ჰქონდა კიდევ (ძ. -დ. მუხ. ე), რომლის ჩამორთმევა დარბაზს შეეძლო და ისიც დანაშაულობისათვის. საყურადღებოა, რომ ამ ლაშქრის უფროსს და მეღრს-შეს, რომლის ფიქრი და მოვალეობა ბრძოლის ველს დასტრიალებდა, ქურდობის საქმეც ებარა ჯმ მამსხადამე სისხლის სამართალიც ეკით-

15) Двор. Грам., стр. 24.

ბოდა (იქვე, მუხ. მე). ღირსებით, ვგ-
რედ წოდებული სისხლის დენით“,
ხევის ბერი მოსამსახურე გამგებლის
თანაწორია, ერთი და იგივე სისხლი
ეურვებათ (მუხ. ვ, 8), თუმცა-კი ხე-
ვის-ბერად ამორჩევა, ერისთავს გარ-
და, გამგებელზედაც იყო დამოკიდე-
ბული (უეჭველია, გამგებელ აზნაურ-
შვილზედ), ასე რომ ერისთავი და
გამგებელი ვისაც უჩვენებდნენ საიმე-
ლო კაცად, დარბაზიც იმას უბოძებ-
და ხევის-ბერობას. მაგრამ ამორჩევა
იმას როდი ჰნიშნავდა, რომ ყველას
მიელო ხევის-ბერობა, არა, — ეს მოწე-
ლეობაც ერთსა და იმავე გვარში
ტრიალებდა, საგვარეულო ნიადაგზედ
იყო აღმოცენილი და როცა ყოფი-
ლის ხევის-ბერის გვარი ამოწყდებო-
და, მხოლოდ მაშინ შეიძლებოდა
სხვა გვარის კაცს მიელო დიად საბა-
ტიო „ლაშქართ თავადობა“. რო-
გორც სხანს ჩვენის ისტორიიდან და
აგრეთვე თუ ყალბი არ არის ბროს-
სესაგან დასაჩვენებელი ქოთრიძის

სიგელი ¹⁶), ხევის-ბერობა უძველესს დაწესებულებას შეადგენდა, რომელ-ზედაც შემდეგაც გვექნება სჯა.

ხევის-ბერს, ცოტა არ იყოს, ცისის თავი მიაგავს: იმათ საერთო ისა აქვთ, რომ ორნივე სამხედრო კაცნი არიან. საქართველოს სამხედრო გამგეობაში ხუთ ძველადვე ეპოულობთ ცხის-თაობას და ჯერ ისევ დავით აღმაშენებელმა უბოძა ეს მოხელეობა აღი-შვილებს ¹⁷). ციხის-ბაგის მოვალეობა მარტო ის როდი იყო, რომ თვალ-ყური დაეჭირა და ციხე შეეშახა, არა, — ციხის თავს უნდა გაემშგო და მტრისაგან დაეცვა ციხის-მიდამო, მთლად გარეშეშო ადგილი. თუმცა

¹⁶) Introduction, p. XCVII.

¹⁷) Двор. Грам., стр. 42. ჩვენმა სამხედრო გამგეობამ იცოცხა აგრეთვე ციხის მეთოფე, თუმცა არ არის გარეველი ნახვენები, რა მოვალეობა უწონდა ამ მოხელეს, დასტურდობადი, § 114. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი ციხის-დარბაზს ვაძრ იყო, Двор. Грам., стр. 6.

ასეა, მაგრამ ციხის-თავი ციხის პატრონი რადია, იგი მხოლოდ ციხის უფროსია (КОМАНДАНТЪ КРѢПОСТИ), რომელსაც მეციხოვნე ჯარი ემთარხილებოდა. ასეთი მნიშვნელობა პკონდა ციხის-თავს მართა მთაშაკი არა, სხვაგანაც, როგორც ამას ამტკიცებს აღბუღას სამართალი, სადაც ციხის-თავი, რასაკვირველია, შეცდომით, წოდებულია ქოთლასხანად და არა ქუთლასხანად¹⁸⁾. ძველად, ქუღლის ღებას დროს, სამცხე-საათაბაგოში ქაეთლო-სანი მსახურთ აზნაურშვილი უნდა ყოფილიყო და იგი თავის „პატრონს“

18) თეიმურაზის და თ. წულუკიძის ხელნაწერში ქათლოსანი და ქოთლოსანი პონხეხებული და ჩვენ არც ერთს სიტყვას მნიშვნელობა არ გვეხმისო, ამბობს ლ. ნი დ. ბაქრაძე, ცნ. Бахт. სხოლო, გვ. 97, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ აღბუღას მეც. ი და ია-ში შეცდომით არის ხმარებული ეს სიტყვები, ციხეს ვხვდებით მთაში ქაჭი ვქვიან და ეს სიტყვა ძველი სიტყვაა. უნდა იყოს ქაჭათლოსანი.

ემორჩილებოდა; თუ თ ქვეთლოსნობა
ხომ მოხელეობას შეადგენდა. ძეგლიც
ციხის-თაობას მოხელეობად აღიარებს
და ამბობს, რომ სახელმწიფო ანიჭებ-
და ამ მოხელეობას — „ციხის თვად
იღგეს ბძანებით“ (მუხ. იგ). არ ეი-
ცეთ, მთაში რამდენი ციხის-თავე ეყე-
ნათ; მხოლოდ ხიანს, რომ ს. ხადა-
ში რარი ციხის-თავე უნდა იყოსო.
ციხეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა
(სხვათა შორის, „ციხეთა დატყვევამ“
გამოიჩეია ძეგლის ზეშ) და ამიტომ
ციხის-თაობაც უვალისაჩინო საშსახუ-
რად ითვლებოდა. ციხის-თავეს საკუ-
თარი „სისხლი სდიოდა“ დაჲ ასე გა-
ჩინჯეთ, იმის ძმისა და შეილის სისხ-
ლიც-კი სხუა იყო, ვიდრე უბრალო
კაცისა (მუხ. იგ, იდ).

ზემოხსენებულნი ხელისუფალნი შე-
ადგენდნენ აუკიდობრივს მმართვე-
ლობას და იმათ გარდა ძეგლი არა-
ვის იხსენიებს, ვუმცა შეცდომით
სხვებსაც უჩვენებენ (1⁵).

15) ბ.ნიდ. პაქრაძე მამასახლისსაც

III

ადგილობრივ მმართველობის ზემოდ იდგა უმაღლესი გამგეობა, რომელიც სატახტო ქალაქში სუფევდითითოეული მოხელე, ასე თუ ისე, ამ გამგეობას ექვემდებარებოდა, იმისის ნებისა და წადილის აღმსრულებელი იყო და არა სხვისა ვინიმეთით მყოფელად მხოლოდ იგი უმაღლესი გამგეობა უნდა ცნობილი იყოს, ადგილობრივი მმართველობა ხელქვეითი დაწესებულებაა, რომელიც რასაც «დარბაზი» უბძანებს, მხოლოდ იმას აკეთებს. და აი თვით ეს უმაღლესი გამგეობაც.

აქ პირველი ხელი-უფალი ვისიარა. რა იყო ვისიარობა?

ეგზირობა ზენის ცხოვრების ნაყოფი არა ყოფილა. ეს უმაღლესი ხელის-უფლება საქართველომ არაბები-

---

ხელეს, შნ. ვას. ხართ., გვ. 82, სტა-
ლიო 4, თუმცა ქუგლში მაქასან ასი
სრულიად არ არის ნაჩვენები.

საგან მიიღო და წინად, არაბების მულობელობამდე, ჩვენ სრულად არ მოგვეპოვებოდა. ვეზირობა მხოლოდ მაჰმადის სწავლამ შეჰქმნა და დაჰბადა, მაგრამ საქართველოშია უამ ხელის უფლობას ისეთივე ძალა და მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც მაჰმადიანთა სახელმწიფოში: იქ ვეზირი ხელმწიფის შემდეგ პირველი კაცია, იმისი თანაშემწე და მარჯვენა ხელია. მაჰმადიანთ სახელმწიფო მოძღვრებამ ორ გვარი ვეზირობა დააწესა: არის ვეზირი, რომელიც სრული და თითქმის დამოუკიდებელი ბატონია და თავის ნებაზედ განაგებს ყველა სახელმწიფო საქმეს, არის ი.ე. თი ვეზირი, რომელიც ხალიფის ნებასა და ბძანებას ემორჩილება. 26) ჩვენში ამ მეორე ხასიათის ვეზირობა დაარსდა და რადგანაც დამოკიდებული

26) Франъ-Кентъ Бергъ „Основные начала мусульманскаго права“, стр. 177, 178.

ვეზირი, თვით: ყურანის სწავლითა,
შეძლებოდა ყოფილიყო: რამდენიმე,
საქართველოშიაც რამდენიმე ვეზირი.
იყო ერთსა და იმავე დროს; ამას,
ვგონებთ, ძველის დების წინასიტყვაო-
ბაც უჩვენებს; სადაც სიტყვა ვეზირი
ძრავლობითად იხსენიება— „დავსტე-
დით ვეზირნიო“... ვეზირს, დარბაზში
პირველი ადგილი ეპყრა და, მეფეს
გარდა; ყველაზედ უფროსი იყო.
იგი ძველს ეზოთ მოძღვარსა, როდი
მიაგავს, როგორც ჰეპრობენ 21)-
არა, — ვეზირი; ასპარეზი უფრო ფარ-
თოა, ყველაზედ ხელი მიუწვდება,
ყველაფერი ეკითხვის. რაც-კი რამე
მოეხსენებოდა დარბაზს, უეჭველად
ვეზირის პირით უნდა მოხსენებოდა.
ერის თაჳრ და გამგებელი ხომ დარბაზს

---

21) Слов. Зап. Бакт. стр. 84, სხო-
ლიო დ. ბაქრაძისა, ეზოთ-მოძღვარი, რო-
გორც თვით სახელიც აჩვენებს, მეფის კარს
ხელის-უფალი იყო. ვეზირის სწავა; სახელმწი-
ფოს უმ ღღეს; ხელის-უფალია...

უფრო მიჰმართავენ, თუ არა გეზირის
საშუალებით.

თუ ეგვიპტეობა ხელის-უშულობა იყო,
დაწბაში კიდევ უმაღლესს სახელმწი-
ფო დაწესებულებას შეადგენდა. არ-
სებითი განსხვავება ჩვენის და წბაშისა
ისაა, რომ იგი მარტო სათათბირო
დაწესებულება არ იყო, დაწბაში კი-
დეც სათათბიროს და კიდევ გამგეობს
(совѣтателью - административным
органъ). ეს ორი გვარი ხასხასი
დარბაზს ცხადად ამჩნევთ. გარდა ამ-
ისა, მოხელეს გამწესება, მაგალითად
ხევის-ბერიცა, დარბაზზედ არის დამო-
კიდებული (ძ.დ., მ.ტ. ე და ს.);
იგივე დარბაზი სჯიდა მოხელეების
დანაშაულობას. მაშასადამე, დარბაზი
უმაღლესს სამოსამართლო დაწესე-
ბულებასაც წარმოადგენდა (მ.ტ. ე).
ერთის სიტყვით, ამ დაწესებულებას
ყოველ გვარი საქმე ებარა, ყველს
უწყება და თითოეულსა დგილობრი-
ვი გამგეობა აქ იყო თავსმოყრილი.
დარბაზის წევრებად იყვნენ მეფის კვ-

რის მოხელენი, თავჯდომარედ თვით
მეფე ბძანდებოდა და, რასაკვირველია,
მი ი ნება და უფლება ყველაზედ მა-
ლლა იდგა, დარბაზზედ არ იყო დამო-
კიდებული. ერისთავის მოკვლა, მაგ.,
დამნაშავეს დარბაზით უნდა ჰკითხო-
და, მაგრამ მეფეს შეეძლო დარბაზის
განაჩენი არ შეეწყნარებინა — „მეფემან
იკითხის, რაჟამცა უფრო ძნელად
იკითხებოდეს“, ე. ი. ნება აქვს უფრო
დიდის სასტიკობით დასაჯოსო... მარ-
თალია, მეფე თვით დარბაზსაც აღე-
მატებოდა, მაგრამ ეს კიდევ იმას არ
ნიშნავს, რომ საქართველოს მეფეს
მხოლოდ თავისი ნება და სურვილი
შიაჩნდა კანონად და სხვა არაფერი.
არა, ძველის დების წინასიტყვაობა, საუ-
ცხოვრო საბუთს გვიჩვენებს, რომ
როცა სახელმწიფოს საჭიროება თხო-
ულობდა მეფე ერის წარმომად-
გენელებს მოუწოდებდა, იმათ დაე-
კითხებოდა და მხოლოდ მაშინ დაბ-
დებდა განაჩენსა და ვადაწყვეტილებას.
ერის წარმომადგენლობაში იყო რეალური
მეთოდის ძალა და მნიშვნელობა.

IV

წინა-სიტყვაობის შემდეგ, ჰეგელს
დება განმარტებს. პირველად მოხელეე-
ბის „სისხლის დენას“ და მეორედ
გვიჩვენებს, რომელ მოხელეს რა უნდა
გარდახდეს დანაშაულობისათვის. „სი-
სხლის დენის“ ძირითადი თვისება
ისაა, რომ თითოეულს მოხელეს
სისხლი „გვარსა ზედა“ ხდის, ეს ფორ-
მულა „გვარსა ზედა“ თავიდან ბო-
ლომდე დაკუთლია და სასტიკად აღი-
არჩებული, ასე რომ რაც გვარი დი-
და და პატივდებული, იმდენად
უფრო ბევრი „სისხლი ხდის“, ე. ი.
უფრო ბევრი გადასახადი ერგება.
ამ ჰეგლის დება მხოლოდ საზოგადო-
კანონს მისდევს: ყველა ერის უძვე-
ლესი სისხლის საძმართალი დანაშაულებს
სისხლს, ახდევინებს დაზარალებულის
„გვარსა ზედა“. როცა რომლისმაც
ერის ცხოვრება ჯერ ისევ განუვითა-
რებელია და საგვარეულო მარჯობი-
ლობას არც გასცილებივ, (родовый
быть), თვით სისხლის საქმეს მხო-

ლოდ „გვარსა ზედა“ სწარმოებს. ასე იყო მართო მთიულეთში არა, — ჩვენს მეზობლებსაც სისხლი „გვარსა ზედა“ სდიოდათ 22). მაგრამ ძეგლის დება როდი სჯერდება საზოგადო ფორმულას: „გვარსა ზედა“. რაკი დააარსეს რთული ადმინისტრაციული მმართველობა, პოლიტიკური საზრისი თხოულობდა თითოეულს მმართველობის წევრს განსაკუთრებული პატივი სდებოდა. ეს მით უფრო საჭირო იყო, რომ ძეგლად საქართველოში თითქმის ყველა მოხელეობა გვარს მისდევდა, მის საკუთრებას შეადგენდა. რაკი ასე იყო, სჯულ-მდებლობამაც უფრო ადვილად აღიარა სამართლის მეორე თვისება — სისხლის დენა „სამსახურსა ზედა“. რაკ მოხელე მალა სდგას, იმდენად უფრო მეტი სისხლი სდის, ასე რომ პირველი

22) მაგალითად, ჩერქეზებს, გაქარდოელებს, Адагы, I, стр. 396—399, 167 и пр.

ფორმულა „გვარსა ზედა“ დაერთო შეორეს — «სამსახურსა ზედა». დამნაშავეს მიუცილებლივ სისხლი უნდა დაეურვა ჯერ „გვარსა ზედა“ და ვერც პაროცნულის ღირსებისა და სამსახურის კვალობაზედ.

რასაც ვირველია, თუ მოკლული ანუ სხვაგვრივ დაზარალებული მოხელედ არ იღვა, მაშინ ბრძანებლობდა ერთად-ერთი ფორმულა: „გვარსა ზედა“. აღვილობრივ მოხელეებში პარველი ხომ ერისთავია. ამიტომ ვინც ერისთავს მოჰკლავს, ყველაზედ დიდ დამნაშავედ ითვლება. თეით იგი მკვლელობა „უმსგავსო და უსაზომო შეცოდებაა“. ამ „შეცოდებისათვის“ სამ გვარი სასჯელია გაჩენილი — გარდასკვწა, მამულის წაღება და სასხლის დაურჯება. გვარსა ზედა — რომელიც თითქმის ყველა დამნაშავესათვის საწვალდებულოა. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ გარდახტეწა და მამულის წაღება ცოტად თუ ბევრად ნანგრძლივია იმისდა გვარად, თუ ვინ იყო ბოროტი.

მომქმედი და შესწერპლი ბოროტ-
მომქმედებისა. რას ნიშნავდა გარდა-
ხვეწა, მამულის წაღება?

ძველის ღება მხოლოდ იხსენიებს
ერთსა და მეორეს, მაგრამ არ გვი-
ჩვენებს, რას მოასწავებდა გარდახვეწა
და რა იყო მამულის წაღება. პარვე-
ლად საკიროა შეენიშნოთ, რომ ეგ-
რედ წოდებული გარდახვეწა, ე. ი.
სამშობლოდამ განდევნა ძველი ჩვე-
ულებათა და დასაწყისი მოეპოვება იმ
დროს, როცა რომლისამე ერის ცხო-
ვრება საგვარეულო წესზეა მოწყობი-
ლი. მაშინ თითოეული კაცი მხოლოდ
გვარის მთარეულობის ქვეშ იმყოფება,
გვარს გარეშე მისთვის შეება და
ხსნა არაა, გვარი მკატრონობს, ნუ-
გეშობს, ნშირად იმის მაგიერად სი-
სხლსაც იურუებს. ერთის სიტყვით,
ყურთა კაცი გვარით სკოცხლობს და
სულოდგმულობს. მაგრამ შეიძლება
ვისმეს ბედმა უმუხთლოს და გვარმა,
რომლისამე მიზნის გამო, ხელი აი-
ლოს თავის კაცზედ. მაშინ ბედკრული

და უკულმართი „უთვის ტომო“ შერქმნებოდა, გვარს უნდა მოშორებოდა, საგვარეულო მიწა-წყალი დაეტოვებინა, შორს გარდახვეწილიყო, ბენივი და უბატრონო მაწანწალო გამხდარიყო. გარდახვეწასა და მაწანწალობას აღაშინანი როგორც იყო გაუძღვებდა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ყველას სრული ნება ჰქონდა დაუსჯელოდ გარდახვეწილი დაეჩაგრა, თუნდა კრდეც მოეკლა, — გვარი ხომ მთვარეული არა ჰყავს და გარდახვეწილი. სა აბა ეის რად შეეშინდება!.. ამიტომაც საშინელი და თავს ზარ-დამცეში სასჯელი იყო გარდახვეწა, გვარიდამ განდევნა (*genti adscriptio*)²²). ძეგლის გარდახვეწასაც სწორედ ეს მნიშვნელობა ჰქონდა. აქაც გარდახ-

22) ჩვენს მთაში ეხლავე მისდევენ „მოკვეთას“, რომელიც ძეგლის გარდახვეწას მიაგავს. სხვა მთის ხაღსში ხომ სშირია გარდახვეწა, მაგალითობრ ჩეჩქუხების „ბარქი“. ეუბიების „ბაიუშ“; АДЯТН, в. 1, 359, II, 11, 345.

ვეწილი ყველას მოკლებული იყო, უმწედ და უნუგეშოდ დაწანწალებდა, მუდამ შიშსა და ელდას ქვეშ იმყოფებოდა და თავ-შესაფარი თუნდაც რომ ებოცა, მფარველი მაინც არაფერ ჰყავდა...

ეს უბედურება გარდახვეწილს ერთი-ორად უძლიერებოდა, რადგანაც გარდახვეწას თან მოსდევდა მამულის წაღება. კიდევ ჰო, თუ თითონ გარდახვეწილისათვის ჩამოერთმიათ მამული—უამისოდაც ხომ იგი მამულის ვერ მოიხმარდა, —სავალალო უფროის იყო, რომ მამულის წაღება მამულის სასუფუოდ დადვას ნიშნავდა, ე. ი. „ხაზინა“, სახელმწიფო უნდა დაჰბატონებოდა მამულს, ეხმარა და ესარგებლა. ესეც თითქო ანა კმარაო: ასე გასინჯეთ, სახლსა და კერასაც-კი ჩამოართმევდნენ გარდახვეწილის ოჯახს და ერისთავს, ან გამგებელს ჩააბარებდნენ. ახლა აბა წარმოიდგინეთ მშინერ-მწყურვალნი ცოლ-შვილი, ბეჩაყად ნეტიალი უცხო აღვილას, სირცხვი-

ლი და პატივის ახდა, მუდამ შიში და ელდა, ცუდ-უბრალოდ არაეინ მომკლასო, და გაიგებთ, რასაც უქალიდაკაცს გარდახვეწა და მამულის წაღება...

მამულის წაღება სასეფეოდ დადგა იყო. ეს საგანი ღირს-შესანიშნავია და განძარტებას საჭიროებს. მეგლში ხშირად მოხსენებულება მამულის სასეფეოდ დადგა და ეს მარტო მაშინ-კი არა, როცა ცალკე კაცი იყო დამნაშავე, — სახელმწიფო მამულს ართმევედა ხეობასა და სოფელსაც, თუ სალაშქროდ არ გავიდოდნენ (მუხ. ით). მაგრამ ეს კიდევ არაფერი. ეგრედ წოდებულს ბეითაღმანსაც (ВЫМОРОЧНОЕ ИМЪВІЕ) მხოლოდ იმ პირობით უბოძებდნენ, რომ მამულის მიმღებს ხარჯი ეწია, — „საჯარო, სალაშქრო და საბეგრო არ დააკლდეს ქვეყანასა“ (მუხ. კვ). ვისაც მიწა-წყალი აქვს, მეგლის სიტყვით, ვაღდებულნიც არის სახელმწიფოს ემსახუროს, „სალაშქრო“ და „საბეგრო“ არ დააკლოს და თუ

დააკლო, მამული „წაელება“. რადგანაც ასე იყო, მამული ადგილის მფლობელობასა და მიწის საკუთრებას თავისებური ხასიათი ჰქონდა. ეს მფლობელობა და საკუთრება სრულდებით არ შავავედან იმ წყობილებას, რომლის ძალით მიწა საერთო საკუთრებაა და თვით ფვარი, თუცა თემი სამამულით, საადგილო კავშირია და სხვა არაფერი, როგორც ამას სხვაგან ეხედეთ²¹⁾. ძეგლის სეკა, სოფელი კომლექტულად სცხოვრობს; თითოეულს კომლს ცალკე საკუთრება აქვს, თავისი ადგილ-მამული უჭირავს და საერთო მფლობელობა არ იცის. ხევი და სოფელი ერთს ვარეფანს ძალას

---

²¹⁾ სულ ძველად მიწა საერთო იყო, საერთო საკუთრებას შეადგენდა. ამის ნაშთს თვით ინგლისშიაც ვი უჩვენებენ. ტეკტონების ვერუდ წოდებული მკვრეა სამამულით კავშირი იყო. შემდეგში საერთო საკუთრებისაგან კერძო საკუთრება წარმოესდგა. ნახე ამ საგნის შესახებ „Деревенские общины на Востоке и Западе“, Мана, стр. 44 и слѣд.

გმარჩილებიან (სახელმწიფოს), როგორც თვით შინაობაში ერთისა და მეორისათვის სავალდებულოა მხოლოდ საგვარეულო დამოკიდებულება (родовая связь) და სხვა არაფერი. ამიტომ ხევი და სოფელი არც ძველებური „მარკა“ და არც აწინდებური „რბშინა“. თუ რამე საერთო შქონდათ ხევსა და სოფელს, მართო ის, რომ რომელსამე თემს ეკუთვნოდნენ. თემი კიდევ უფრო სადროში გაშდარი იყო და სავალდებულო ყველა ხევისა და სოფლისათვის. მართალია, სათემო კავშირს გვერდით საგვარეულო უდგია, მაგრამ ეს უკანასკნელი პირვანდელს ძალასა და მნიშვნელობას მოკლებულია. სახელმწიფო და კერძოდ სამხედრო ძალა სწავრავს საგვარეულო წეს-წყობილებას. ამიტომაც მიწა-მამული თითქო უფრო სახელმწიფოს საკუთრებაა და ხედ ადევს ხარჯი — „სალაშქრო — საბეგრო“. როცა ვინმე ხარჯს არ გადაიხდის, მამული „სასეფოდ დაიდება“, ე. ი. მამული

სახელმწიფოს უნდა მიეღოს. ამ შხრიც ქეჯის საადგილ-მამულთა წესი, ცოტა არ იყოს, მიაგავს მაჰმადიანთა ვერედ წოდებულის ხარაჯის²⁵⁾.

სასჯელის მესამე ნაწილის სისხლის დაუტრეკბა შეადგენდა. სწორედ იგი დაუტრეკბა იყო ჯარიმა, რომელიც დამნაშავეს მიუტოლებლიც უნდა გადაეხადა. შეიძლება მსუბუქ ბოროტე-

²⁵⁾ Основныя начала мусульманскаго права, стр. 88. ხ ა რ ა ჯ ი ჰქვიან იმ ადგილ-მამულებს, რომელიც ხმლით დაუტრეკბათ ომიანობის დროს (ДЖИЗЯЛЬ — СВЯЩЕННЫМ ВОЙНА) და რომელიც წინად სხვა სარწმუნოების ხალხს ეკუთვნოდა. ხ ა რ ა ჯ ი სახელმწიფოს საკუთრებაა. საკვირველია, რომ ბ-ნს დ. ბაქრაძეს სრულიად ვერ შეუგნია — თუ რას ნიშნავს ქ ე გ ლ ი ს „სასჯელოდ მამულის დადვა“, თორემ ამას რომ აღარ იტყოდა: ... „ему (законодателю) какъ будто-неизвѣстно на своей территории поземельное право казны...“ Сб. зак. Выхт. стр. 83, თითქმის ქ ე გ ლ ი ს „სასჯელოდ მამულის დადვა“ და ეს „поземельное право казны“ ერთი და იგივე არ იყოს!...

ზისათვის გარდახვეწა და მამულის წაღება არ მიესაჯათ, მაგრამ სისხლის დაურევბას-კი თაჲილამ ვერაჲინ აიცდენდა, — სადაც დანაშაულობა იყო, იქ, უეჭველად, სისხლის დაურევბაც უნდა ყოფილიყო, რასაკვირველია, თუ საქმეს „პატიებით“, „შერიგებით“ არ გაათავებდნენ. ქველის სისხლის დაურევბაც საყოველთაო ქველს წესს მისდევდა, — სისხლი მაშინაც უნდა დაეუროვათ, როცა, ბოროტმოქმედების მაგიერ, ეისმეს მართლ ზარალს მისცემდნენ, რომლისაჲე კაცის სამოქალაქო უფლებას დაარღვევდნენ (гражданское правонарушение). ჩვენმა ქველის დებაჲაც როდი იცის — რა დიდი განსხვავებაა სასისხლო და სამოქალაქო საქმის შორის ²⁸⁾. თჲით სისხლი დამნაშავეს აუულოთ უნდა გადაეხადა და ეს გარემოება მით

²⁸⁾ სხვა მოდგმის შთიუღების დაბოც ამ მიმართულებას ადგია, — არ ვპოვეს განსხვავებას სასისხლო და სამოქალაქო საქმეს შორის, АДАТЫ, 1, стр. 395 და სს.

უფრო შესანიშნავია, რომ მეზობლებში ასე არ იყო 27). ფულად თეთრია მიღებული და ეს ალბად იმიტომ, რომ მეფე გიორგი ბრწყინვალეს ჯერ მოჭრილი არა ჰქონია თავისი საკუთარი ფული— გიორგულა 28).

მოხსენებული არაა — რამდენი ღირდა ერისთავის სისხლი და საზოგადო ფორმულა „გვარსა ზედა“ რომ არაფერს გვეუბნება. მეგლის თქმით, ერისთავის მოკვლა არ გაგონილა და თუ ეს უბედურება იქმნა, მაშინ თვით მეფემ იცის— რაც შეიძლება სასტიკად მოექცეს დამნაშავესათ... აქაც

27) როგორც ადათებიდან სჩანს, სხვა ტომის მთიულები სისხლს იურგებდნენ საქონლით, ავეფხვავდნენ და სხვ. ფული სულ ახალ დროს შემოიღეს, АДАТЫ, I, СТР. 399.

28) თ გ ზ რ ი შ ა უ რ ი ს ღ ი რ ე ლ ი ა, ბ რ ი ს ს ე ს „Introduit“. p. LXXXI. გ ი ო რ გ უ ლ ს ვ ა ნ ტ ა ნ გ ი ც ი ს ე ნ ი ე ბ ს თ ა ვ ი ს კ ა ნ ო ნ ე ბ შ ი, მ უ ნ. ი ე, თ ე ბ ე ა ა რ ა მ ბ ო ბ ს რ ა მ დ ე ნ ი ღ ი რ დ ა.

ახალი არაფერია: ყველგან, სადაც წოდებრივი განსხვავება არსებობს, პირველის ხარისხის თავადის, დიდებულის სისხლი მეტად დიდად ფასობს ²⁹). საზოგადოდ-კი რომ ითქვას, ძველის დების სისხლის დაურეება დამნაშავეს მაგრე რიგად ძვირად არ უჯდება.

V

ერისთავს თან გამგებელი მოსდევს. როგორც ზემოდაც შევნიშნეთ, ჩამომავლობით გამგებელი ან მსახური იყო („მსახური იყოს გამგებლად“), ან არა-და—აზნაურსკილი (აზნაურ-შვილი იყოს გამგებლად, მუხ. ბ, დ).

---

²⁹) ჩუკქეზების ადრთი უფრო სასტიკად მოქმედობს: თავადს რომ თოფი ესროლა თავის უმისათვის, ამ უკანასკნელს ხელის განპრევა არ შეეძლო; ვინც-კი განიზრახავდა თავადის მოკვლას, სახლობით ამოუღებდნენ, АДАТЫ, I, СТР. 417. ოსებში თავადის — უზღანჯაგის მოკვლა, სხვა-და-სხვა ხარჯს გარდა, ღირს 3240 ძროხა და უმირის კაცისა-კი (ფარსავლაგ) 60 ძროხა, АДАТЫ, II, СТР. 28.

შაგრამ ევრელ წოდებული მსახური
 უბრალო მსახურად როდი ითვლებო-
 და, არა, — იგი წოდებითა და ღირ-
 სებით შემაერთებელი ხილია აზნაურ-
 სა და გლეხს შორის, მათ შუა
 სდგას. ძველ დროს წერილ მოხელოე-
 ებად, მეტადრე ადმინისტრაციაში, უფ-
 რო მსახურნი იყვნენ ხოლმე და გან-
 საკუთრებულს წოდებას შეადგენ-
 დნენ²⁰⁾. საყურადღებოა, რომ „მსა-
 ხურთა წოდება“ ჩვენს მეზობელ შთი-
 ელებსაც ჰქონიათ, მაგ. ჩერქეზებს,
 რომელთა საზოგადოებურის ცხოვრე-
 ბის ფორმა და აგებულება მეტად მი-
 აგავს საქართველოს ძველ ცხოვრე-
 ბის წყობილებას. თვით ოსეთშიაც
 მსახურნი (ყადასარდ) ცალკე სდგა-
 ნან და განცალკევებულს წოდებას
 ეკუთვნიან²¹⁾. საქართველოში მსა-

²⁰⁾ Introduction, p. LXXX.

²¹⁾ АИАН, I, стр. 116, § 2, 119, § 7, მეტადრე 182, XIV; II, стр. 9, 12, § 6, 14, 15, 17 და სხ. შევნიშნავთ: მკითხველისათვის, რომ ოსეთში სულ უკანასკ-

ხერად აზნაურის ხომ ირიცხებოდა. მაგალითად, მსახურს აზნაურს იხსენიებს აღბუღას სამართალი (მუხ. 5) 22). მაგრამ, როგორც სჩანს, შემდეგში მსახურს აზნაურობა ჩამორთმევი და გლეხსა და აზნაურს შუა მოჰყოლია. ჩვენ არ ვიცით როგორ და რისთვის აღმოიფხვრა მსახურთა აზნაური, რა ცვლილებამ მოხპო და წაღვეკა იგი ვანსაკუთრებულ სოციალური წყობა, მხოლოდ ეს ვიცნ, რომ

ნელს, შეითხე წოდებას გურზიაეები ვაუთვნიდნენ; გურზიაეები იყვნენ ტყვეებად წაყვანილი ქართველები; პატრონს თუნდაც სახლობით გაეუღიჭა თავისი გურზიაეები, ხმის გამცეში არაუინ იყო; თუ სხვა ვინმე მოჰკვლივდა, მაშინ-კი პატრონისთვის ოცდაათი ძროხა უნდა მიეცა სისხლში, АДМТ, 1, СТР. 11—18, 28.

22) აღბუღას სამართალი არ ამბობს, მსახური რომელიც ღირსების აზნაური იყო, ჩერქეზების ადათის ძალით, სულ ეკანასკნელი მესამე ხარისხს აზნაური იწოდებოდა მსახურად, АДМТ, 1, СТР. 182. იქნება ძველად ჩვენშიაც ასე იყო.

ძველად მსახური-გამგებელი დაბლა იდგა გამგებელ-აზნაურშკადუჯედ. სისხლიც სხვაფრივ სდიოდათ: მსახურის სისხლი ღირდა ექვსი ათასი თეთრი, (ოც-და-ათი თუმანი), აზნაურშვილისა-კი ჩვეულებრივს „გვარსა ზედა“ მისდევდა. მაშასადამე, უბრალო მსახური კეთილშობილი არ იყო, „გვარი“ არა ჰქონდა; აზნაურშვილი-კი „გვარჩიანია“ და ამიტომ სისხლიც „გვარსა ზედა“ სდის.

ძუგლის დუბა ამბობს მოკვლა ორ ნაირიანო: შეიძლება გამგებელი მოჰკლას მთელმა ჩვემა და სოფელმა, მაგრამ ისეც მოჰხდება, ცალკე კაცს შეეშთებას მოკვლაო. რასაკვირველია, ეს ორი დანაშაულობა ერთმანეთისაგან ძლიერ განსხვავდება. პირველი დანაშაულობა ღიღია, მთელის ჩვეისა და სოფლის ურჩობასა და ამბოხებას მოაწაფებს. სასჯელიც ღიღი აქვს განჩენილი. ჯერ ერთი ესა, ექვსი ათასი თეთრი უნდა დაეურევოს მსახურს გამგებელს. გარდა ამისა, თითოეული კომლი უნდა

„გაებეგრათ“: თითო ცხენი ზეგარად დაედევას წელიწადსა შიგან გამოხაყვანელად სასეფეოდ.... ეს ძველადვე ასე ყოფილა... (მუხ. ბ). გარდახეწა და მამულის წაღება არ შეიძლებოდა და მოუხერხებელიც იყო. ამიტომ კანონში „ძველს“ ჩვეულებას მიჰპართა და მართლაც, იგი ჩვეულება ამ შემთხვევაში უფრო სავარგო და სახიროა.

იკვლის-ღება „ფათერაკით“ მოკელასაც იხსენიებს — „თუ ერთს კაცს ფათერაკოს გამგებელი“... საზოგადოდ ცნობილია, რომ ყველა ძველი სისტემის სამართალი მხოლოდ ბოროტ-მოქმედების გარეკანს მხარეს აძლევს მნიშვნელობას და შინაგანს-კი — განზრახვას, აზრს უყურადღებოდ სტოვებს. საჭიროა ნხოლოდ, რომ ესა-და ეს მოკლეს, მაგრამ განზრახ, თუ არა, — ამის განხილვა საჭირო არ არისო; ამიტომ ძველი სჯული და ადამი თითქმის²³⁾ ერთ ნაირად სჯის «ფათერაკით»

23) იხილეთ და ოსების ადამი, АДЯТЪ, II, стр. 4.

რაკითა და განზრახ მოკვლას. მეტ-
 ლიც სწორედ ამ საყოველთაო აზრს
 მისდევს, როცა აღიარებს: „თუ
 ერთს კაცს ეფათერაკოს... მამულისა-
 გან გაიძრას და შეუხდობლად მამუ-
 ლი სასეთევოდ დაიდვასო“... შაგრამ
 გარდანეწვა და მამულის წაღება არა
 კმაროდა და სისხლიც ცალკე უნდა
 დაეურვათ. მოხდებოდა, რომ „მეთა-
 თერაკეს“ შეძლება არა ჰქონდა სისხ-
 ლის დასაურევბლად. მაშინ იმის მა-
 მულის გამგებელის ოჯახს გადასცემ-
 ლნენ, თუ არა-და, თვით მეჟე გადა-
 იხდიდა სისხლსა და მამული სასეთევოდ
 დაიდებოდა (მუხ. გ).

იქ, სადაც ჯერ ისევ საგვარეულო-
 კავშირი მტკიცეა და მკიდრო, მთე-
 ლი გვარი (родъ) ეხმარება თავის
 ღარიბს დამნაშავეს, იმას მაგიერად
 სისხლს იწრევებს და ჯარიმას იხდის
 ან ერთბაშად, თუ არა-და—წელ-წე-
 ლა, ნაწილ-ნაწილად. ამას ეხედავთ,
 მაგალითებრ, ჩერქეზებში²⁴). ხალხი

²⁴) Адагы, 1, стр. 167, 398, თუ გვა-

ქეგლის დება, თუმცა საგეარეულო
კავშირს უარს არა ჰყოფს, მაგრამ
გვარს არ აკუთვნებს ღარიბისა და
ლატაკის დამნაშაის პატრონობას.
პატრონიცა და ბატონიც სახელმწი-
ფოა და არა სხვა ეინმე. მეფე იურ-
გებდა სისხლს და მამული სასეფოდ
რჩებოდა. არც გვარი და არც ხევი
და სოფელი არაფერს შუაში იყვნენ
და ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ამ-
ტკიცებს ჩვენს დედა-აზრს, რომ ქეგლს
ცხოვრების საფუძვლად მიღებულნი
აქვს სახელმწიფო კავშირი და არა სა-
გვარეულო, ან საადგილ-მამულო დამო-
კიდებულება.

ღირს შესანიშნავია, რომ არც აღ-
ბუღლას სამართალომა იცის ხსენებული
საგეარეულო პატრონობა. როცა დამ-
ნაშაის არ შეეძლო სისხლი გარდა-
ეხადა, ან როცა თავის ნებით გარ-
დაიხვეწებოდა, მაშინ „პატრონს“ უნ-

და სისხლს არ გადაიხდიდა, მაშინ დამნა-
შაის უნდა გარდასვეწილიყო.

და სჭეროდა მამული და დაზარალე-
ბული კიდევ გამოსავლის ნახევარს
„სჭამდა“. დიდებულის სისხლი, მაგ.,
თ. რმოცი ათასი თეთრი ღირდა.
თუ დამნაშავე სისხლს ვერ დაიურვე-
ბდა და ან გადაიხეწებოდა, მამუ-
ლი აქენდეს პატრონსა ჯაყელსა და
მაწყურელსა; ნახევარი გამოსავლისა
შესისხლეს აქამოსა (მუხ. ბ. იხილეთ
ეგრეთვე მუხ. ე. სადაც აზნაურზეა
ნაამბობი. სულსხვა ნაირია „გაყენება“,
როცა აზნაური აზნაურს მოჰკლავ-
და, მუხ. რნა) — ერთის სიტყვით, ჩვენს
უძველესს სჯულ-მდებლობაში სრუ-
ლებითაც არ მოაპოვება ჩვეულებრივი
„საგვარეულო პატრონობა“¹⁵⁾ და
ლატაკი დამნაშავე შეუსა და ბატონის
„პატრონობას“ მხოლოდ მაშინ ჰპო-
ვებდა, თუ რაიმე მამული ჰქონდა,

¹⁵⁾ სხვაგან მთიულეთში პატონი, მაგ.,
თავადი პატრონია გლეხისა-სასხლის საქმე-
ში და იმის მაგიერ სისხლს იურვებს, АИИ-
ТМ, 1, стр. 137, § 52, 139, § 56.

მაგრამ რამდენი იყო უმაშულო დამ-
ნაშავე!...

რასაკვირველია, უფრო მძიმე დანა-
შაულობად ითვლებოდა, თუ მოხე-
ლე გამგებელს მოჰკლავდა. მეგლი
მხოლოდ ერთს მაგალითს გვიჩვენ-
ებს: როცა ხევის-ბერს შემოაკ-
დებოდა გამგებელი. მაშინ დამნაშა-
ვეს სხვა რამეც უნდა გარდახლოდა
და ეს სხვა რამე „ხევის ბერობის წა-
ღება“. სხვაფრიგ-კი სასჯელი საჩო-
გადა იყო: სისხლი „გვარსა ზედა“
და მიუცილებელი გარდახვეწა, მამუ-
ლის წაღება. ხევის-ბერი სამ-წლო-
ბით უნდა გაეძევებინათ და გაძევების
დროს მამული და ციხე-სასეფოდ
რჩებოდა. სახლი ერისთვის უნდა ჩაე-
ბარა. რადგანაც ხევის ბერობა გვა-
რეულობაში ტრიალებდა და გვარის
საკუთრება იყო, ამიტომ გვარის კაცს
უნდა ჰბოძებოდა ეს მოხეტლეობა,
მხოლოდ ისეთს გვარის კაცს, რომე-
ლიც „არა უხადად და არა იღუმალა“
გამგებლის მოკვლაში არ ერიო (მუხ. ე).

VI

თუმცა ადგილობრივს ადმინისტრაციულ გამგეობაში ხევის-ბერი ძლიერ მალლა არ იდგა, მაგრამ დიდი თვალსაჩინო გავლენა ჰქონდა და სამხედრო საქმეში ფრიად ბევრი ეკითხებოდა. ჯერ ერთი ისა, რომ ხევის-ბერი ლაშქრის უფროსია, დროშა უბყრია და მთელს თემს წინამძღოლობს. მეორედ კიდევ—თავის ხევში საკუთარი ციხე აქვს, თითონაც და გვარიც მეტად პატივდებულია. ძეგლის დებად განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევს ამ ბშირად ურჩსა და ლაღს „ლაშქართა თავადს“.

სისხლით ანუ ღირსებით ხევის ბერი მოსამსახურე გამგებელს უდრის. თრნივე ერთსა და იმავე იერარქიულ საფეხურზედ სდგანან. ამას სისხლის რაოდენობა ამტკიცებს: უკეთეს „ქვეყანა“ (ОТНАЕСТВО) მოჰკლავდა ხევის-ბერსა, ჯარიმა და გარდასახადი ისეთივე უნდა წართმეოდა, როგორც მოსამსახურე გამგებლის მოკვლაში

(მუხ. 5). ეს ერთი საბუთი. მეორე კიდევ ისა, რომ ხევისბერი ხევის-ბრის მოკელისათვის მოსამსახურე-გამგებლის სისხლს იხდიდა, — ექვს ათას თეთრს (მუხ. 6). სისხლს გარდა, აღმინისტრაციული სასჯელიც ერთი და იგივე იყო: სამ წლოვით გარდახეწა, მამულის სასეუფოდ შეჭანა და ეგრედ წოდებული სახლის ჩაბოროტებვა. ერბსთავსა და გამგებელს ჟნდა ჩაებართ გარდახეწილის სახლი.

თვით სახლი და ოჯახიც ხევისბერისა გაიხაკუთრებულის ღირსებით შემკულია. ოჯახის თათოფული წვერი განსხვავდება სხვა წოდების კაცისაგან და ეს მაშინაც-კი, როცა პირადად იგი წვერი შესაწმენდაც არაადერს წარმოადგენს. საკმაოა ხევის-ბერის ოჯახს ეკუთვნოდე, იმის „გაუყოფარი“ იყო, მასთან ერთ ქერს ქვეშ სცხოვრობდე, და „სისხლიც“ სხვა გექნება, ღოდება და პატონი განსხვავებული გებრობა. ეს საოჯახო ღირსება შეტად თვალსაჩინოდ არის აღი-

რებული და საყურადღებო კადე-
ნსაა, რომ ამ ღირსებას ზედ ერთვის
„გვარის“ ღირსებაც: ოჯახსა და გვარს
თითქო ხელ-შეკრულობა დაუდვიათ,
ერთად მოქმედებენ, ერთის გზა-კვლით
მსვლენლობენ და ხევის-ბერობასაც სა-
კუთარს ფერსა სდებენ. ამ ნაირად
იგი ხევის-ბერობა ბოლოდ დამყარე-
ბულია სოფლისა და სოფლარეული სა-
ფუძველზედ (семеино-родовое нача-
ло). ვარდა ამისა, სხვა ხასიათიც ატ-
ყვია ამ იურიდიულს დაწესებულებას,
საბედლობო ისა, რომ რამდენადაც
ოჯახს შორედებით და გვარის შორე-
ულს წარმომადგენელს უახლოვდებით,
იმდენად ძალა და უფლება ხევის-ბე-
რობისა ნელ-ნელა მცირდება, სისხ-
ლი ცოტად იურეება, ასე რომ სისხ-
ლი შადრევანსავეით სჩქევს ქვემო-
დამ ზემოდ და რაც ძალთა მიდის,
უფრო ჩქევა სუსტდება. და ბოლოს
ნომ ჰქრება კიდევ...

რაკი სულ პირველად ოჯახს ჰქონ-
და უპირატესობა, ამიტომ ყველაზედ

დიდი სისხლი სდის იმ დამნაშავეს, რომელიც მოჰკლავდა ხევის-ბერის გაწყობას და მოახლე (მოახლე—ახლო ნათესავი: მამა, ბიძა, ძმა, ძმისწული). დამნაშავეს უნდა გადაეჭადა ექვსი ათასი თეთრი, და გარდა ამისა, ორ-წლოებით გარდახვეწილიყო. რასაკვირველია, ერისთავი და გამკვებელი, ჩვეულებსამებრ, ჩაიბარებდნენ გარდახვეწილის სახლს. ხევის-ბერის ოჯახს გარედ ხომ ის ღირსება და პატივი არ იბოვება, როგორც თვით იმის ოჯახში. გაყრა, გაყოფა ისეთი გარემოებაა, რომელიც შესამჩნევად აცოტავებს და ამცირებს ხევის-ბერის გახყოფის ერთ-სახლას კაცის (раздѣльный родственник) მოკვლას, ხულო ერთია, განაყოფი მოკლული კაცი მეუკასია (შორეული ნათესავი), თუ მოახლე. თუ კი ერთ-სახლას კაცი ცალკე ოჯახად გავიღოდა, მაშინ სისხლი ერთი-ორად უცოტავდებოდა, ასე რომ თუნდ ხევის-ბერის განაყოფი ძმაც მოგეკლათ, ერთი-ორად

ნაკლები სისხლი უნდა მიგეტათ, ვიდრე ვატყობთარის ძმის მოკელაში. ერთის სიტყვით, ხევის-ბერის ოჯახს განსხვავებული ღირსება აქვს და შედარებით ბევრი სისხლიც სდიოდა.

მაგრამ, როგორც შევნიშნეთ, ოჯახს გვერდით გვარი უდგია. გვარი, ერთ-საისსლობა ბუნებრივი კავშირია და ყველა პირვანდელს საზოგადოებას ეს კავშირი კანონად აღიარებული აქვს. საზოგადოებას ვინღა იტყვის, ძველს დროში თითოეული სოციალური დაწესებულება ამ კანონს ექვემდებარება. ეს უნდა ითქვას ხევის-ბერობის შესახებაც. ხევის-ბერის დროშს გვარის თითოეული კაცი უნდა დაემორჩილოს, ერთ-სისხლის კაცებს იგი დროშა აკავშირებს, სულ ერთია, გვარის კაცი იყოს თუ არა. რაღა? — თუმცა კანონი ამბობს ყველა ერთ სისხლისანი „დარბაზით დაყენებულს ხევის-ბერს აზღაფანო“ (მეზ. ი), მაგრამ მართლ დარბაზის ხანქცია აქ არაფერს

შუაშაა: ეიღრე დარბაზო ხევის-ბერს ყველა მონათესავეს „ახლებდა“, თვით ხევის ბერობამ ყველა „იხლა, იმბტომ, რომ ხევის-ბერი ბუნებით გვარის უფროსია, მეთაურია, წინამძღოლია. კანონმა დარბაზს მხოლოდ ის დაუხაკუთრა, რაც წინაღ ბუნებით ხევის - ბერს მინიჭებული ჰქონდა... და რომ ეს ხეენი დედა-აზრი ნამდვილია და საზოგადო საოცო-ალურს კანონზედ დამყარებული“²⁵) ამას შემდეგი ამტკიცებს:

საზოგადო მოვლენაა, რომ რაც დრო და ეაში მიდის, ერთ-სისხლო-ბა სუსტდება, გვარი ირღვევა, იქსაქსება, ამ მიზეზის გამო, იბადება განსხვავება „შორეულისა“ და „ახლოს“ შუა. ეს განსხვავება იური-

²⁵) პირვანდელი სამხედრო წესობილება საგვარეულო წესზედ არის მოწყობილი და თვით სამხედრო კავშირც უმარველესი აგშირი, Гербертъ Спенсеръ. „Развитіе политическихъ учражденій“, стр. 20, 532-55, 62 и пр.

დიულად სისხლის რაოდენობით იზა-
ტება: ანლონათესაეის სისხლი მეტია,
შორეულისა ნაკლები. ხშირად, თუ
მუდამ არა, სისხლის დენა პროპორ-
ციულად კვებოდამ ზემოდ მიდის.
როგორც უკვე შევნიშნეთ, სწო-
რედ ძეგლის დებაც ამ გზას აღ-
გია: მკუჯვისის სისხლი ნახევრით ნაკ-
ლებია მოახლის სისხლზე (მუხ. ი).
მართალია, ნახევრები არ არის, სწველ-
დობრ რამდენი ღირს ხევის-ბერის მკ-
უჯვისის (შორეული ნათესაჲ) სისხლი,
მაგრამ ანალოგიის დახმარებით შეიძ-
ლება გადაჭრით ვსთქვათ, რომ იგი
სისხლი შეადგენდა ათას ხუთას თეთრს
(შეიდ თუმან ნახევარს), — მოახლის
სისხლის ნახევარს...

ჩვენ ეუზენეთ ორ წაირი საფუძვე-
ლი ხევის-ბერობისა — საოჯახო და
საკუთრეულო (семеино - родовое на-
чало) და აღვნიშნეთ, რომ სისხლის
დენა ოჯახსა და გვარს მისდევდა. რა-
საკუთრეულია, აღნიშნულს საფუძველს,
სისხლის საქმის გარდა, სხვაშიაც მნი-

შენელობა ჰქონდა. მაგალითებო, ხევის-ბერობა ხომ «ლაშქართ თავადობა» იყო. როდესაც თითონ ხევის-ბერს ავადობის გამო ხალაშქროდ გამოხელა არ შეეძლო, «ლაშქრობის ქამს მისი ძმა და მოასლე წაეიდეს» (ძუხ. კ), ე. ი. ოჯახის შვილი, თუ არა-და—გვარის კაცი. მოხელეობა სავალდებულო იყო ოჯახისა და გვარისათვის, და თუ ხევის-ბერი უშიხეზოდ ჯარში არ გავიდოდა, მაშინ ხევის-ბერობასა და მამულს ჩამოართმევდნენ ერთის წლით.

საზოგადოდ შეგლის დება სასტიკად სჯის ყველას, ვინც-კი უარს იტყოდა ლაშქრობაზედ. არც საკვირველია. საჩელმწიფოსათვის ხშირად საჭირო იყო მთიულების განთქმული ვაჟაკობა, გულადობა. მაგრამ მთაულს ერთი ნაკლიც სჭირდა: ურჩი იყო, გალაღებული და იქნება ხანდახან საერთო შტერსაც გულ-ცივად ეკიდებოდა. ამიტომაც შეგამს დააწესა, რომ თუ ვინცობაა ხევი, სოფელი, ერის-

თავისა და გამგებლის სიტყვაზედ, სა-
ლაშქროდ არ გამოვიდეს, ყველა
კომლს თითო ხარი წაართვით და ვრ-
თის წლით მამული სასეფეოდ დადუ-
თო (ჭუხ. ით).

VII

მართალია, ხევის-ბერს საკუთარი
ციხე ჰქონდა, მაგრამ განსაკუთრებუ-
ლი წინის თაობაც არსებობდა. აქ სა-
ქიროა ვიციოდეთ იურიდიული ბუნე-
ბა ამ მოხელეობისა. რადგანაც ცი-
ხის თავის ასპარეზი მცირეა, ვიდრე
ხევის-ბერისა, ამიტომ სისხლიც ცო-
ტა სდის, მარტო სამი ათას ხუთა-
სი თეთრი ეურეება; მაგრამ სისხლის
დაურეებას გარდა, ჩვეულებებისამებრ,
სხვა სასჯელიც იყო: სამ წლით გარ-
დახვეწა და მამულის წაღება მხო-
ლოდ გაყვრით და ისიც ორიოდ
სიტყვით მოხსენებულა, რომ ციხის
თაობაც საზოგადო მიმართულებას აღ-
გა, ე. ი. ციხის თავის ოჯახსა და
გვარს განსაკუთრებული ღირსება ჰქონდა
და მაგალითად, ციხის თავის შვი-

ღისა ან ძმის მოკვლაში ათას ორასი
თეთრი უნდა გადაეხადა დამნაშავეს,
სამ წელიწადს გარდახვეწილიყო და
მამული ხაზინას „ექამა“ (შეადარე
მუხ. იდ დაია). ესეთი სასჯელი გა-
ჩენილი იყო ეგრედ წოდებულ ჭაქრო-
ვანასთკის, რომელიც იურიდიულად
უბირს კაცზედ შალთა სდგას, მაშასა-
დამე, ციხის თავის შვილი და ძმა
ღირსებით განირჩეოდნენ... მაშინაც-
კი, როცა ციხის თავს თანამდებობა
აღარ ებარა, მისი სისხლი მაინც ბევ-
როღირდა — ათას ორასი თეთრი, სწო-
რედ იმდენი, რაც ჰაეროვანს ჰქონ-
და დანიშნული.

ციხისთაობა სხვა და ციხის ქონე-
ბა კიდევ სხვა. ბევრს ჰქონდა საკუთა-
რი ციხე, მაგრამ ციხისთავი კი არ
იყო ეს სახეში. უნდა ეიქონიოთ,
როცა მეფეს დება ციხის დაქცევას
მოგვიტყობს, ციხის დაქცევისათვის
დამნაშავეს უნდა დაეურთვა პატრონ-
სათვის ნახევარი სისხლი „გვარსა ზე-
და“ და ციხეც ახალი აეგო (მუხ. კზ).

მაგრამ ჩვენ ჰაეროვანს უნდა მივმართოთ.

საკუთრად და განსხვავებულად იხსენიება ჰაეროვანი, რომელიც ცალკე სდგას, არც ერთს მოხელეობას არ ასრულებს, მაგრამ მდაბიო ხალხისაგან კი გაირჩევა. ჰაეროვანი თავისის სიხსლით და მაშასადამე იჭრიდიულად აღემატება უბირს კაცსა, სოფლელობა — «სოფლიობისა», „ეინგინდავინას“. იგი როდი ნიშნავს „ერისკაცთაგანს“ — „изъ числа народа“, როგორც შეცდომით განმარტებს დიადლრმა და საფუძელიანი მკოდნე ჩვენის ისტორიისა³⁸), არა, — ჰაეროვანი სწორედ „отличнѣйшій“-ია, რასაც უარს-ჰყოფს ბნი დ. ბაქრაძე.

³⁸) ბ.ნი დ. ბ. ბაქრაძე ამბობს, რომ სიტყვა „ჰაეროვანი“ უნდა გადაითარგმნოს „изъ числа народа“ და არა — „отличнѣйшій изъ народа“, Сбор. зак. Вахт., стр. 86, სხოლიო 1. მაშასადამე, ბეტორს ჰგონია, რომ ჰაეროვანი „отличнѣйшій изъ народа“ არა უფუილა.

ჯერ ერთი ისა, რომ სიტყვა „ჭაეროვნება“ ისეთს ცნებას შეიცავს, რომელიც ყველა კაცს არ მიეწერება, ვაზადა აპისა, თვით ძეგლის დება, არათუ მარტო იურიდიულად, მაგალიტკურადაც ჭაეროვანს მალლა აყენებს უბრალო კაცზედ. მაგალითებრ, ძეგლის წინასიტყვაობაში პირდაპირ მოხსენებულთა, რომ საზოგადო კრებაზედ, როცა სახელმწიფო საქმის შესახებ თათბირი იყო, მეფე ჭაეროვანთაც მოუწოდებდა ხოლმე — „მოვასხენით ყოველნი უნებურნი ხევის-ბერნი და ჭაეროვანნი და გავიგონეთ მათნი საქმენი“... „შემოვედით ქალაქსა და შემოვიტანეთ (თუ შემოვიყვანეთ?) თემისა და თემის ერისთავნი და ხევის-თავნი და ხევის-ბერნი და ჭაეროვანნი“... ჭაეროვანს უფლება ჰქონდა სამეფო თათბირსა და ბჭობას დასწრე-

---

27) როგორც ესაბა-სულხანი არბელიანის განმარტებს, სიტყვა „ჭაეროვნება“ ნიშნავს პეტიციულ-მოქმედო-მადლიერებას.

ბოდა და ამ უფლებების ძალით გეორგი ბრწყინვალემ „ჰაეროვანნიც მოასხნა“ სიტყვა „ჰაეროვანი“ საზოგადოდ ერს რომ ნიშნავდეს, მაშინ ხომ მთლად მთიულების ჩამოყვანა იყო საჭირო სატანტო ქალაქს ტფილისში, მაგრამ მხოლოდ მოხელენი და „წარჩინებულნი“ შეჰკრიბეს და სწორედ ეს უკანასკნელნი იწოდებოდნენ ჰაეროვანებად.

თვით ჰაეროვანის იურიდიული თვისება უფრო მეტად ასაბუთებს ჩვენს აზრს. მართალია, ძეგლის დეპუტატა ჰაეროვანს იხსენიებს და იმის სისხლს აფასებს, არ ბმარობს ჩვეულებრივს ფორმულას „გვარსა ზედა“ მაგრამ ამ ფორმულის გამოტოვება კიდევ იმას არ ამტკიცებს, ეითომ ჰაეროვანი უბრალო „სოფლიონი“ იყო და „ვინგინდაეინა“ არა, — თვით ძეგლის სიტყვით, — ჰაეროვანი სოფლიონს პირდაპირ უდგია და თუმცა სოფელში სტატფრობს, მაგრამ სოფლიონი კი არაა: როცა სოფელი

ხალაშქროდ არ გამოვიდოდა, სხვა-
თა შორის, ვომღზე თითო ხარი იყო
ჯარიმა, — (ესე ჭეროვისა და სოფ-
ლიანისა იყოს) (მუხ. ით). ჰერო-
ვანი და სოფლიონი ცალ-ცალკე იხ-
სენებიან და მაშასადამე კიდევ გან-
სხვადებიან. ამიტომაც ზოგიერთს
შემთხვევაში ჰეროვანი სახელმწიფო-
საბჭოს — დარბაზს ექვემდებარებოდა.
როცა ჰეროვანი ჰეროვანს მო-
ჭკლავდა... „თუ დარბაზისა ცნებისა
ღირსი იყოს იგი ჰეროვანი... დარბაზს
იკითხონ“ (მუხ. ია). დარბაზს უბრა-
ლოდ კაცის, „სოფლიონისა“ ანუ
„ვინგინდავინას“ საქმე როდი ეკით-
ხებოდა და ეს არც მოხსენებულია.
ამ გვარის კაცის დანაშაულობას ადგი-
ლობრივნი მოხელენი მბჯობდნენ. ასე
გასიხჯეთ, ჰეროვანის ყველა დანა-
შაულებაც-კი არ ეკითხებოდა დარ-
ბაზს და მხოლოდ მძიმე საქმეს თუ
მოახსენებდნენ.

ვინ იყო ჰეროვანი? — მკვლის დება
პირდაპირ არ განმარტებს ამ საკანს,

შბოლოდ შკირე ცნობას გვაძლევს, რომ ჰაეროვანი წარჩინებულია და „სიკეთით“ შემკული თაეის სოფელში, თემში. ჰაეროვანას თვისების საცოდნელად საჭიროა არ დაევიწყოთ, რომ ჩენი ძველი სამართალი თვით გლეხობაშიაც პირადს ღირსებას პატრისა სცემდა, „სიკეთით“ შემკულის გლეხს სხვა გლეხებზედ მაღლა აყენებდა, თუშცა-კი საზოგადოდ ყველა გლეხი ერთს წოდებას შეადგენდა. აღბუღას სამართალი, მაგალითებრ, სისხლის დაუჩუების დროს ყურადღებას აქცევს გლეხის „სიკეთესა“: უბრალო გლეხის სისხლი ღირდა ოთხასი თეთრი, ხოლო ისეთის გლეხისა, რომელსაც „პატრონი იცნობდა სიკეთესა ზედა“ —ათასი თეთრი (მუხ. იბ).

ეს იურიდიული დაწესებულება მართო ჩენის ცხოვრების საკუთარება როდია. ჩვეულებრივი მოელენაა, რომ პირვანდელის ფორმის საზოგადოებაში და აგრეთვე მაშინ, როცა ყველანი უმეტ-ნაკლებოდ სწორნი არიან, ერ-

თი რომელიმე ოჯახი, ან რამდენიმე კაცი თავისის ძალ-ღონით, ღირსებითა და სიკეთით სხვებზედ მაღლა სდგანან. ასე იყო საჩელოდობრ თვით ტევტონების დემოკრატიულ მარკა-ში⁸⁸⁾. კერძოდ ჩვენს მთაში, თუმცა იურიდიულად წოდებრივი განსხვავება არ არსებობდა და როგორც ენლა, ყველა მკვიდრნი თანასწორნი იყენენ, მაგრამ თითო-ორთლა ოჯახი, რამდენიმე კაცი განირჩეოდა სხვებისაგან „სიკეთითა“, განსაკუთრებულის ღვაწლითა სამშობლოსა და საფეო წინაშე. აქა-იქ მოიპოვებოდა გვარი და ოჯახი, რომლის წინაპრებს დაუფიყარი საშახური გაეწიათ თემისათვის თავიანთის ვაჟკაცობითა, „პკუათ-მყოფლობითა“ და სხვ. ხალხი დიდს პატივსა სდებდა ისეთს გვარსა და ოჯახს, საკუთარის ღირსებით ამკობდა. და რადგანაც თვით სიტყვა—

⁸⁸⁾ Деревенскія общины, Мѣра, ст. 84 и др.

«ჰაეროვანი» კეთილ-მოხდომილია, ამიტომ ხალხიც თავის წარჩინებულებს ჰაეროვნებად რაცბდა: „სიკეთე“, კეთილი დაუთესნით თქვენ წინაპრებსა და კეთილ-მოხდომილი ხართო...

რა-კი ჰაეროვანი უბრალო-ერის კაცისაგან განსხვავდებოდა, სისხლიც მეტი სდიოდა, — თუ ჰაეროვანმა მოჰკლას ჰაეროვანი, ათას ორასი თეთრი დაუურვოს, სამი წელიწადი გარდინხევოს და შამული სასეფეოდ წაელოსო (მუხ. ია). ასეთივე სასჯელი უნდა გარდაეხადა ხევის-ბერს, როცა ჰაეროვანი „ეთათერაკებოდა“, თუ უსაბედად შემოაკვდებოდა ეს უკანასკნელი (მუხ. იბ). ძეგლის დებში მოხსენებულნი არ არის რამდენი ღირდა «სოფლიონისა», „ვინგინდავინას“ სისხლი. მხოლოდ ნაჩვენებია საზოგადო ფორმულა „გვარსა ზედა“ და იგი ფორმულა ხომ ნიშნობდრე არ ამბობს, ამდენი დაეურვოს დაზარალე-მულისაო. ჩვენის აზრით, ძეგლმა უბრალო „სოფლიონის“ სისხლი თვით

აღგილობრივ ბჭეებს მიიღწოდო, ადღატსა
 და ჩვეულებას გარდასცა ეს სჯემე,
 მხოლოდ ერთის პირობით: „სოფლი-
 იონს“, რაგორც ყველას სხვას, სისხ-
 ლი დაეურვოს „გვარსა ზედო“...
 ამიტომაც არა სჩანს, რომ სახელ-
 დობრ ესა-და-ეს უნდა მიეცეს „სო-
 ფლიონს“ სისხლის ფასშიო. ეს გა-
 რემოება, სხვათა შორის, ცხადად აშ-
 ტკიცებს, რომ „სოფლიონი“ იური-
 დიულად ყველაზედ დაბლა იდგა, შე-
 დარებით ყველაზედ ცოტა სისხლი
 სდიოდა, თორემ ასე რომ არა ყოფი-
 ლიყო, კანონი პირდაპირ მოიხსენიებ-
 და „სოფლიონისა“ და „ვინგინდა-
 ვინას“ ამდენი სისხლი უნდა დაეუ-
 რვოსო, ამიტომ შეეძლებელია განვ-
 მარტოთ — თუ რამდენად აღემატე-
 ბოდა ჰაეროვანი „სოფლიონსა“. ეჭვს
 გარეშეა მხოლოდ ის, რომ ჰაე-
 როვნობა ცალკე იურიდიულს წყო-
 ბასა და ჯგუფს წარმოადგენდა, ჰაერ-
 როვანი უბრალო კაცა არ იყო და
 განსაკუთრებული სისხლი სდიოდა.

ამ დედა-აზრის დასამტკიცებლად სხვა საბუთიც მოიძებნება. ეს საბუთი ევრედ წოდებული არზასკობაა, რომელსაც ქართულ სჯულ-მდებლობაში საკუთარი მნიშვნელობა აქვს. არზასკობა, არზასკი შეადგენდა განსაკუთრებულს გარდასახადს, რომელიც დამნაშავეს უნდა ეზღო დაზარალებულისათვის. მართალია, ზოგიერთ ბოროტ-მოქმედებისათვის საჭირო იყო სისხლის დაურეებას სხვა ჯარიმაც ზედ დართოდა, ანუ, როგორც აღბუღას სამართალი ამბობს, „სისხლს ემატოს“ (მაგალითებრ, ეისმეს მღვდლის ცოლი რომ შეეყვარებინა, დამნაშავე მოაშიკეს, სისხლს გარდა, „სამოცი ათასი თეთრი სხვა ემატოს“ (აღ. მუხ. რე; აგრეთვე რე). მაგრამ არზასკი «მეტი ჯარიმა» როდია, იგი სხვა მნიშვნელობისაა და ცოტა არ იყოს მიაგავს იმავე აღბუღას საპაწოსს (აღ. მუხ. რა, რაა). როგორც საპაწოა განსაკუთრებული ჯარიმა იყო პიროვნების შეურაცყო-

ფისათვის დაწესებული და საზოგადო
ფორმულას მისდევდა, „გვარსა ზედა“
მოქმედებდა, ისე ძეგლის დების არზან-
გობასაც თავისი მნიშვნელობა ჰქონ-
და, განსაკუთრებული ჯარიმა იყო
და სწორედაც ნათარგმნია სიტყვით
„за индѣ“³⁹⁾. არზანგობას საერთოდ
არა აქვს-რა მხოლოდ სასასშიშროსთან
(აღ. მუხ. რაგ), რომელიც ნიშნავს
„საზავო სანდოს“⁴⁰⁾. ძეგლის-დების
სიტყვით, არზანგი სხვა-და-სხვაა აზ-
ნაურისა, ხევის-ბერისა და ჭურჭლისა-

³⁹⁾ Снор. зак. Вахт., გვ. 91. ზ-ნი ბა-
ქრაძე სხალიოში სიტყვას არზანგი სთარ-
გმნის *вознаградение*, თუმცა ეს უკანანას-
კნელი სულ სხვაა და არც „за индѣ“-ს
ნიშნავს. არზანგი საბა სულხან ორბელია-
ნის ლექსიკონში არ იპოვება. „წერაკითხვის
საზოგადოების“ ხელთ-ნაწერებში შეცდომით
იხსენიება უ ა რ ზ ა ნ გ ო ბ ა არზანგისა და
არზანგობის მაგიერ.

⁴⁰⁾ როცა მესიხსლენი დაზავდებოდნენ,
სისხლის გარდახდამდე ფასს რასმე მისცემ-
დნენ და სანახშირო იმ ფასს ერქვა, ის. ს. -ს.
ორბელიანის ლექსიკონი.

სათვის, „უფროსობასა“ და „უმცროსობაზე“ დამყარებულია. როცა სისხლის რაოდენობასა და არზანგობას შევართდებით, მაშინ ჰაეროვანის არზანგი ხუთჯერ ნაკლებია აზნაურისა და ხევის ბერისაზედ. თვით სისხლიც ჰაეროვანისა სწორედ ამოდენად ჩამოურჩებოდა აზნაურისა და ხევის-ბერის სისხლსა. სოფლიოანი-კი, უბრალო-კაცი, მოკლებული იყო არზანგსა. ერთის სიტყვით, არზანგობა წოდებრივსა და პიროვნულს ღირსებაზეა დამოკიდებული და სისხლითან შევართდებულია. დაბალ წოდებაში იგი მარტო ჰაეროვანს აქვს მონიჭებული. რადგანაც ასეა, თვით ჰაეროვანიც უბრალო სოფლიოანსა და ეინგინდაეინაზედ მეტია, სისხლითა და ღირსებით მათ აღემატება.

ერთი გარემოებაც, რომელიც ზემოდ მოკლედ აღენიშნეთ, უფრო მეტად ასაბუთებს ჩვენგან ჯანმარტეობულს ჰაეროვანებასა. ჰაეროვანი სისხლით უღრიდა ციხეს თავად ყოფილსა.

და ეს უკანასკნელი ხომ განსაკუთრებულად უფლებებთა და პატივით იყო აღჭურვილი. როგორც ჰაეროვანისა, ისე ციხის-თაყად ყოფილის სისხლი ათას-ორასი თეთრი ფასობდა (მუხ. ია, იდ). დიად, ჰაეროვანი ნაშდვილად განსხვავდებოდა უბრალო მთიულისაგან და «отличенный въ наро-да» იყო!..

ძველის დებს სხვა განსხვავებასაც ჰპოვებს გლენთა შორის. მთიულებში ეხლაც განთქმულია ხალოცავი ღოთ მისის წმინდა გიორგისა, რომელიც თვით გიორგი ბრწყინვალემ ილოცა. მთელი მთა დიდის სასოებითა და მოწიწებით შევედრის ამ წმინდა და ხალხთო სადგურს. ძველ დროში ღოთ მისის ეკლესიას შეწირული ყმები ჰყავდა და რადგანაც ავი ეკლესია დიდად პატივცემული იყო, ამიტომ მისი ყმაც თავისს სისხლითა და ღირსებით სხვა მკვიდრთაგან განირჩეოდა. ასე გასინჯეთ, ღოთისის გლენხ თვით ჰაეროვანზედაც მაღლა იდგა

და სისტემაში ათას-ხუთასი თეთრი
ეურვებოდა, ე. ი. სამასის თეთრით
მეტე (მუხ. მბ).

VIII

ქეგლის წინასიტყვაობაში მოხსენე-
ბულია, რომ, სხვა-და-სხვა ბოროტ-
მოქმედებას გარდა, ხშირი იყო აგრე-
თვე „კოლის წაგვრა და უბრალოდ
დაგდება“. თვით ეს გარემოებაც მი-
წებად დაედო ქეგლის დადებას. ამი-
ტომ კოლ-ქმრობასა და საზოგადოდ
საოჯახო წეს-წყობილებას მიქცეული
აქვს ჯეროვანი ყურადღება.

ქეგლის კოლ-ქმრობას ცხადად ეტ-
ყობა ორგვარი ხასიათი. სჩანს, რომ
საეკლესიო მოძღვრებას ვნა გაუკვ-
ლევია ოჯახში, მაგრამ ამ მოძღვრე-
ბას მედგრად ებრძვის მეორე, სულ
სხვა მიმართულება, რომლის აზრით
ქორწინება უბრალო ხელშეკრულე-
ბაა და არა „საიდუმლო“... ეკლესიი-
საგან უარყოფილი და დევნილი წარ-
მართული კოლ-ქმრობა ხომ ბუნებ-
რივი სოციალოგიური მოვლენა და

ძველი ჩვეულებაა. ამიტომ ძველის სა-
ცოლოქმრო წყობილებასაც ღრმად
დასჩინვია ამისი კვალი. რადგანაც ასეა,
ძველის მდებელი, რასაკვირველია, ამა-
ოდ სწივის, რომ ცოლის „უბრალოდ
დაგდება“ და „ცოლის წაგვრა“...
„დიდი უსამართლო და მძლავრებული
ქმნილ იყო“... საქმე იმაშია, რომ რო-
გორც პირველი, ისე მეორე მაშინდელის
ცხოვრების მიუცილებელს მოვლენას
შეადგენდა და ლოგავსუნი შედეგი
იყო იმ დროინდელის საცოლოქმრო
და საოჯახო ვითარებასა 41). ძველის

41) ძველის „ცოლის უბრალოდ დაგ-
დება“ სრულად მიაგავს მაჰმადიანთა თა-
ლაქს (ТАЛАКЪ). თაღაქი უარს თქმა,
სამღერ გამეორება ხატუვისა „არა მსურს“...
თაღაქის ძალით, ქმარს, როცა ეპრიანება,
ყოველთვის შეუძლიან ცოლი „უბრალოდ“,
უდანაშაულოდ გააგდოს, მხოლოდ მეხ-
რი უნდა მისცეს. ეს მეხრიც ძველის
„სისხლს“ უარს და წინააღმდეგადაქ-
რილი ვაზია, რომელიც გაგდებულს ცოლს
უნდა მიეცეს ФАНЬ ДЕНЬ БЕРГЪ, стр.
111—112. მაგრამ აქედამ კდეგ არ შეი-

მდებელმაც სრულიად ვერ აღმოაჩინა და ვერ აღმოაჩვენა „უბრალოდ შეუცოდარის ცოლის დაგდება“, არა, — სჯულ-მდებელმა ნება-უნებურად ცოლის უბრალოდ დაგდება იწამა და შეინდო, მხოლოდ ერთის პირობით: ვინც უბრალოდ შეუცოდარს ცოლის გააგდება, ნახევარი სისხლი უნდა დაუთრეოს „გვარსა ზედაო“ (ძ.-დ. მუხ. კა. ამ მუხლის გამეორებაა შემდეგი, ოც-და-მეხუთე მუხლიც, კვ.) მაშასადამე, ძეგლი სხვა შემწეობა ვერ გაუწია დიაცს, მხოლოდ სისხლი გაუჩინა, ე. ი. სწორედ ესა, რაც უმიხოდაც ჩვეულება და ალათი ქალს აკუთნებდა გარეშე მებობლობაში⁽²⁾. მეორე უბედესი

ქდება დავასვენათ, რომ ქუცლმა გადმოიღო „უბრალოდ დაგდება“ უკანადაც, არა, — იგი დაგდება ძველი ჩვეულებაა, ალათი და ორბქმის ეგვლა მთის ხალხს მოეპოვება.

(2) ეტრედ წოდებული ჩერქეზების უხლოში, აზნაურის კოლისთვის ას ოცი

ჩენი სჯულიც, აღბუღას საშართალი, რასაკვირველია, ძეგლის განჩინებას მისდევს, — ცოლის უმიზეზოდ და უბრალოდ დაგდება შეიძლებაო, მხოლოდ საჭირო კია ნახევარი სისხლი მისცეთ და მზითვეიც თან გაატანოთო (მუხ. ლ). ერთის სიტყვით, ორივე უძველესი სჯულიღება მხოლოდ საზოგადო ჩვეულებასა და ადათს ადგია, რაცა ცოლის დაგდებას მოგვითხრობს.

დაგებას გვერდით უდგია — ეგრედ წოდებული „წაგერა“, ცოლის მოტაცება. როგორც დაგებას, ისე წაგერას ერთი და იგივე სოციალოგიური საფუძველი აქვს, ორივე დაწესებულება ერთის სათაფისაგან მომდინარეობს. საქმე იმაშია, რომ ძველ დროს ცოლის შერთვა მოტაცებით

თუმანი, გლეხის ქალისათვის სამოცი თუმანია. ისევე კმარს შეუძლიან, როცა სურს, გააგდოს ცოლი, მხოლოდ ნახევარი ურადი უნდა მისცეს; Адагы, I, стр. 172; II, стр. 27, § 102 და სხ.

შეიძლება და მოტაცება კიდევ სა-
ყოველთაო ჩვეულებას შეადგენდა.
ჩვეულებისა და ადათის დაგვარად,
თვით მოტაცება სხვა-და-სხვა გზით
იკოდნენ, — იტაცებდნენ ფარულად
და ქალის ნება-დართვით, თუ არა-
და — დასხმით, ძალადობით აა). ძველ-
ღის დების ცოლის წაგვრა სწორედ
ამ მოტაცების ნაშთია, მისი გამგო-
რებაა, თუმცა სჯული მარტო ქმრიან
ქალის წაგვრას იხსენიებს. რა-კი ერ-

ა) მაგალითობრ, ჩერქეზები ფარულად
იტაცებენ ქალისავე თანხმობით; მოტაცება
სავაჟაგო და საქებური საქმეა, АДМТ, 1,
стр. 134—135, §§ 41, 42. ყაზარდოში
დასხმით, ib. 226, § 12; ოსებში მოპარვა
იცინ, АД. II, 5: § 19 და სვ. მოტაცე-
ბა პირვანდული ფორმა: ქორწინებისა და სა-
ზოგადო მოვლენას შეადგენს. შემდეგში ნა-
მდვილი მოტაცება ისპობა და მის მაგიერ
ს ი ნ ბ ო ლ ი უ რ ი მოტაცება სხნდება; ამის
შესახებ ნახე „Начало цивилизации“, Л.
Левинка, стр. 75—85, სადაც, სხვათა
შორის, მოყვანილია ჩერქეზებსა სემპოჯიუ-
რი მოტაცება.

თხელ ჩვეულებამ დააწესა, მოტაცება საბუთია ცოლის შერთვისა და შერთვას ნიშნავსო, ქმრიანის ქალის მოტაცებაც ადვილი შეიქმნა და ხშირიც იყო. მაგრამ თუმცა საზოგადოდ უქმრო და ქმრიანის ქალის მოტაცებას ძველი ადათი ესარჩლებოდა, კანონმა-კი სასტიკი ყურადღება მიაქცია ცოლის მოტაცებას, რადგანაც ეკლესიამ ქორწინება თავის საკუთარ საქმედ იცნო და ცალკე ცოლ-ქმრობის მოძღვრება დააწესა.

ძეგლი ღებაც, როცა წაგერას გვიამბობს, მხოლოდ „გვირგვინ-ნაკურთხს“ ცოლის ინსენიებს და „ჯვარ - გაცელოილს“. გვირგვინ-ნაკურთხი კანონიერი ცოლია, ეკლესიის წესით შეუღვლილი და ამიტომ მისი წაგერადიდ დანაშაულობად ითვლება. ვინც სხვას ვისმე ასეთს ცოლს ნოსტაცებს, თუნდაც ჯერ მოტაცებულს დიაცს არ შეხებოდეს, „არ შეყროდეს“, მაინც ქმარს ნახევარისისხლი უნდა დაუურვოს „გვარსა ზედა“ (ძ.-დ. მუხ. გკ).

თუმცა ჯვარ-გაცელილ დიაცს ჯერ კიდევ ცოლი არ ეთქმის და იგი-მხოლოდ დანიშნული და დაწინდულია, შავრამ ძეგლი იმის წაგვრასაც კაცს ბრალადა სდებს და ამ ბოროტ-მოქმედებას ბისათვის ჯარიმად სისხლის მეექვსედს ანდევინებს, რასაკვირველია, „გვარსა ზედა“ (მუხ. კდ). მაშასადამე, ჯვარის გაღვლა, ნიშნობა ნამდვილი იურიდიული პირობა იყო და სავალდებულოდ ითვლებოდა მომავალ ცოლს ქმრობისათვის. საზოგადოდ ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველს ქართულს ნიშნობას და მხოლოდ სულ ბოლოს, უცხო სჯულის გავლენის გამო, გარდაიქცა იგი უბრალო და უმნიშვნელო ფორმად. უეჭველია, რომ აღბუღას სამართალსაც ნიშნობა სავალდებულო პირობად სწამდა, თუმცა ისე სასტიკად არა, როგორც ძეგლის დებას. აღბუღას სიტყვით, „ჯვარ გაცელილ საცოლეს“ წაგვრისათვის დამნაშავეს სისხლი-ც არ უნდა გარდაეხადა, ცოტა რაზე უნდა მიეცა გულ-

ნატყენ დანიშნულისათვის, რათა მტრო-
ბა არ აღიძრასო (მუხ. მ).

შაესა და ბნელს სურათს წარმო-
ადგენდა ცოლის წაგვრა. თითქმის
არც ერთი ბოროტ-მოქმედება არა
ჰბადავდა ისეთს სასტიკსა და მედგარს
მტრობას, როგორც წაგვრა. ჯერ ერ-
თი, რომ დაშნა შაევს სრული სისხლი
უნდა დაეურვა. მაგრამ ეს არა კმა-
როდა: „ცოლ-წაგვრილს“, მთელის
წლის განმავლობაში, სრული ნება
ჰქონდა ყოველ გვარი ავ-კაცობა და
ბოროტი მიეყენებინა წამგვრელისა-
თვის, — თავს დასხმოდა, დაერზია, გა-
დაეწვა... თითქო ესეც ცოტა იყო
და შეურაცყოფილს ქმარს მეორე წე-
ლიწადსაც ნება ეძლეოდა შური ეგო
მტრისათვის, — „ერთს წელიწადს უკან
რას ემტერების, იგიც მიეფერების“,
მხოლოდ იმ პირობით, რომ მაშინ
მართო ენახევარ სისხლის დაურევმა
მართებსა... (ბ. ლ. მუხ. კბ). საყურად-
ღებო აქ ესაა, რომ, შურისძიების
დროს, რაც უნდა ბევრი ზარალი და

ვნება შიეცა ცოლ-წაგერილს თავის მტრისათვის, სისხლში მაინც არ ჩაუვარდებოდა. თუნდა მტერი კიდევ მოეკლა, მაინც არაფერი; მხოლოდ თუ ვისმე იშის ოჯახისას მოჰკლავდა, „სისხლი არასოდეს გაუცუდდების“, ე. ი. მოკლულის სისხლი უნგარიშეთ ცოლ-წაგერილსაო.

შურისძიება ცოლის წაგერის გამო ცალკე სდგას და მოქმედობს იმ დრომდე, ვიდრე სისხლი დაიურეფა. სისხლის გარდახდის შემდეგ მესისხლეთა შორის მშვიდობა მყარდებოდა და შურისძიებაც ისპობოდა. მაშასადამე, შურისძიება სისხლის დაურეფებას წინ უძლოდა და განსაკუთრებულს მოვლენას წარმოადგენდა. მისი თვისება ითხოვდა სრულს სასტიკობას და სასტიკიც იყო, მაგრამ ეადა, დრო ანელებდა და აცნობდა ამ საშინელსა და შემადრწუნებელს ვნებათა ღელვას. შურისძიება მხოლოდ ორ წლამდე უნდა გაგრძელდებოდა და ეს შედარებით მოკლე

ვადა, რაც უნდა იყოს, ამტკიცებს, რომ ძეგლმა შეასუსტა და ძალია მოაკლო საშინელს მტრობას და ეს იმ დროსთვის რომ თვალსაჩინო წინმსუღელობა იყო ¹⁰). რასაკვირველია, თუ დამნაშავე სისხლს მალე ვარდაინდიდა, შურისძიებას საბუთი არა ჰქონდა და თავის თავად ისპობოდა, თუ არა-და—ორის წლის მეტს მაინც ვერ ვასტანდა. თუმცა ბუნება ყველა შურისძიებისა ისეთია, რომ ხშირად შურს იძიებს მთელი გვარი და ოჯახი, მაგრამ ძეგლის შურისძიება მართო კოლ-წაგერილის საქმეა, მისი პიროვნული კუთვნილებაა. ქმარს ვარდა, არც მოახდეს და არც შეეცის,

¹⁰) ჩერქეზებში შურისძიება რამდენსამეაობასა და საუკუნესაც-ვი ვასტანდა ხოლმე, АДАН, 1, стр. 165, V; ზოგიერთ ადგილას ოსეთში სისხლის დაურეება სირცხვილად მიაჩნიათ და საშვილიშვილო შურისძიებას მისდევენ; ჩაჩნებშიაც შურისძიებას თითქო დასასრული არა აქვსო, АДАН, II, 28, § 109, 93, § 26.

არც გაყოფილს და არც გაუყოფარს
ნება არა აქვს მტრობა გაუწიოს ცო-
ლის წამგერელს. ეს მეორე თვისება
კიდევ უფრო ასაბუთებს ჩვენს აზრს,
რომ ძეგლმა, ცოტად თუ ბევრად,
მშვიდობის ნათელი მოჰფინა იმ ბნე-
ლეთს, რომლის უფსკრულში მხო-
ლოდ მღელვარე შური და მძვინვარე
მტრობა მოსჩანდა...

იურიდიულად შურისძიება შეიცავს
ორს ნაწილს, ორს სხვა და-სხვა სა-
განს. იგი სდევნის პიროვნებას (ეს
დასსმაა). გარდა ამისა, აზრად აქვს
დამნაშავეს ზარალი მისცეს, ქონები-
თა და მამულით აენოს, ამას კერძოდ
მტრება ჰქვიან (მუხ. კბ, კვ). დასსმა
და მტრობა ერთად სწარმოებენ, ერ-
თად ვარჯიშობენ; შურის ძეძიებელს
ორისავე ნება აქვს, იმაზედ დაშოკიდე-
ბულია, რა ირჩიოს, რომელს დონეს
მიჰმართოს, პიროვნებაზედ იძიოს შუ-
რი, თუ მამულ-ქონებაზედ. რასაკვირ-
ველია, დასსმა და მტრობა რომ უსაბ-
ჯედოდ დარჩენილყო, ჯერ ისევ

შერიგებისა და სისხლის გარდაბლას
გსენებაც არ უნდა ყოფილიყო — „არც
შეხვეებულნი იყვნენ, არც დანდო-
ბილ იყვნენ, არც სისხლი აღებულ
იყო“... მხოლოდ მაშინ ცოლ-წაგვ-
რილი „დამსხმელი არ არის“, დასხმა
არაფერია, უშედეგოა.

მაგრამ, დასხმას გარდა, შერიგე-
ბის დროს „შეხმაც“ ხომ შეიძლე-
ბოდა, — როცა მესისხლენი ერთმანეთს
შეხვდებოდნენ და იარაღზედ მიეპარ-
დებოდა საქმე. თუ გულ-დაკოდილი
ცოლ-წაგვრილი მოჰკლავდა კაცო-
ბისა და ქულის ამბდელს, თავის შე-
მარცხენელს, სისხლის მაგიერად,
სულის შესანდობელი უნდა გარდაე-
ხადა და ამ შემთხვევაში წინიცა
კათალიკოზმან და ეპისკოპოზმან გაუფ-
ჩინონ, — სხვა არაფერი. თუმცა ეს
საალაპო ხარჯი არუსხული არ არის,
მაგრამ, ეგონებთ, აქაც სია „გვარსა
ზედა“ უნდა შემდგარიყო...

ჩვენ შევნიშნეთ, რომ ძველას დეპამ
ცოტად მაინც დაამშვედრა უნებათა

ღელვა, ალაგმა თავ-აწყვეტილი შურისძიებაჲ. ამას საჭიროებდაც თან აღ-
ლობდა: გულის-შემადრწუნებელსა და
აღმაშფოთებელს სურათს წარმოად-
გენდა ცოლის წაკერა, საშინელს
მიხლო-მოხლოასა და შულღსა ჰბადაედა.
გაშმაგებული გრძნობა შხად იყო ყვე-
ლა შთაენთქა, ყველაფერი შეემუსრა
და ისე შეუნდობლად მრისხანებდა,
რომ თვით შეიარაღებულნი, «აბჯ-
როსანნი დიაცნი» მონაწილეობას
იღებდნენ მესისხლეთა ერთუროთის შენ-
ლაში, „შებმაში“. დიად, გულადი
და შეუპოვარი მთის მანდალოსანი
ქუდოსანთან ერთად ებრძოდა მეშუ-
ღლესს!.. დადუმება აღარ შეიძლებო-
და და ძეგლმაც მხოლოდ ერთი ღო-
ნისძიება იხმარა, — იქმნება ამან მაინც
ბოლოზ მოუღოს დიაცის კაბასობა-
საო: ... „თუ დიაცი მეომრად იყოს
და აბჯარი ჰქონდეს და მოკედეს, გა-
ცუდდეს მის დიაცის სისხლით“ ... ეს
იმას ჰნიშნავდა, რომ აბჯროსანი დია-
ცი ცოლის გამო ატეხილს შებმაში

ნუ გავრევა და თუ ვაერია, მისი მოკვლა არაფერია, სისხლი არ ეზღევაო. ასე ეპყრობა ძეგლი დიაცს „შებმისათვის“ და რამდენადაც ეს მოპყრობა სასტაკია, მით შტკიცდება, რომ იგივე სჯულ-დება სხვა შემთხვევაში მეტად ჰქომაგობს და მზარს უჭერს ბრალ-დაუდებელ ქალსა, ასე რომ „შებმის“ დროს ვინმე ეუბრალოა, უმანკო დიაცი რომ მოეკლათ, „ორი სისხლი დაიურჯონ დიაცისათვისო“ (ძ.-დ. მუხ. კვ).

თითქო დიაცთა მოკვლითაც არ თაედებოდა თავს ზარ-დამსხმელი „შებმა“. თუ „შებმისთვის“ არა, „შებმის“ დროს მაინც სჭრიდნენ, ან ჰკელიდნენ მღვდლებსა და ბერებსა, ასე გასინჯეთ, თვით მოწოდებებსაც-კი. ეს ალბად იმიტომ, რომ „შებმას“ საშინელი სისხლის-ღერა მოსდევდა და სააქათ ბოროტის მღვდელნი ვალად ჰრაცხდნენ მუდლი მოესპოთ, მესისხლენი გავშველებინათ. მაგრამ, სამწყუხაროდ, მურისძიების ზვირთი ხში-

რად ჰლუბავდა თვით ღეთის-მოსავ-
თაც. მხოლოდ ამ უკანასკნელთა სა-
სარგებლოდ „გვარსა ზედა“ ორ-კე-
ცის სისხლის დაურეგება თათიქო ჰლალა-
დებდა, რომ ააფთრებულ შურისძიების
წინაშე ყველა ღონისძიება ამოა და
ფუჭი არისო!..

IX

სადაც ცოლის წავერა ჩვეულებრივს
მოელენას შეაღვენდა, იქ საცოლ-
ქმრო კავშირი და ურთიერთობა განვი-
თარებულთი არ იქმნებოდა. სწორედ
ასეც იყო. მეგლის ღება ორიოდ ცნო-
ბას თუ გვაძლევს საცოლ-ქმრო და-
მოკიდებულებიას, თორემ სხვას არა-
ფერს. ეს ორიოდ ცნობაც მხოლოდ
გვრედ წოდებულს სასაზღვროსა) შეე-

„ა) როცა ვისმე ქმარს მოუვლავდნენ,
ქმრის ქმრის სახლისაგან რაიმე ნაწილი
უნდა რგებოდა თავის სარჩენად. ამ ნაწილს
სასაპერო ეწოდებოდა. შეცთომით ეწოდე-
ბენ სასაპეროს, მაგ. დ. პაქრაძე — „სა-
საპერო მიეცეს მალისა (თუ ძალისა?) მსგავს-
დად“... ცნობ. ვიკი. BaxT., სტრ. 88, სხო-
ლ...“

ნება. ცოლ-ქმრობის იურიდიული და
ზნეობითი სურათი თითქო დაფიქვე-
ბულანო და ამიტომ ძნელია ამ სუ-
რათის წარმოდგენა. მაგრამ ანალო-
გიას თუ მივმართეთ, შეიძლება ცოტად
შაინც შევიგნოთ ცოლ-ქმრის ურთი-
ერთი დამოკიდებულება. საქმე იმა-
შია, რომ როცა რომელიმე ერთი მო-
კალაქობას მოკლებულია, მაშინ იჯა-
ნში ცოლი შედარებით დაბლა სდგას.
ქმარზედ, სხვა-და-სხვა უფლება ჩამო-
რთმეული აქვს და უმეტეს ნაწილად
ქმრის მონაა. ეხლაც, მაგალითად
ჩვენს მეზობლებს, ცოლი თითქმის უბ-
რალოდ ნივთად მიაჩნიათ; დიდი ხანი
არ არის მას აქვთ, რაც ქმარს შეეძ-
ლო ამ ნივთის გასყიდვა, ჩუქება, ⁴⁶⁾

46) ჩერქეზებში ქმარს შეუძლიან ურჩხ
ცოლი სხვას მიჰყიდოს. ცოლს საოჯახო
ქონებისა არა ეკითხვის-რა, შემეგიდრეობას
მოკლებულია, АДАТЫ I, стр. 117, 140,
153, §§ 3, 69, 83, 85 etc. ასევე ქმარს
რომ ღრამაზი უშვილო ცოლი ჰყავდეს, სხვას
გარდასცემს, იქნება შვილი შეაქნას. ეს

რასაკვირველია, არც ქსნისა და არაგვის დიაცი იქმნებოდა სანატრელს მდგომარეობაში. ამას თითქო ძეგლის დეზანტ ქმოწმობს, როცა აწმობს, რომ მთიულის ცოლს ხელი მიუწელებოდა მარტო სასაპყროჯეო... დიაცს საოჯახო მამულში წაღო არ ედო და, ასე განიჯეთ, ქმრის სისხლიც კი ოჯახის საკუთრებას შეადგენდა. მართალია, ქვრივსაც რამე უნდა რგებოდა ამ სისხლისაგან, მაგრამ თითონ ეს სასაპყრო როდი იყო გადაჭრილი და გადაკვეთილი. შეიძლება ქვრივს ბევრჯელ სულ ცოტაოდენი ნაწილი შეზღვედროდა, რადგანაც „თუ მოკლულის კაცის ცოლი დარჩეს და არ გათხოვდებოდეს... სასაპყრო მიეცეს ძალისა მსგავსად...“... ოჯახზედ იყო დამოკიდებული, რასაც გაიმეტებდა სასაპყროდ, და, მაშასადამე, ქვრივი ისევ

ჩვეულება დიგორელებშია და ამას დედა აესხას უწოდებენ, АДАТЫ II, стр. 37, § 46.

იზის მოწყალებას შესცქეროდა. ზოგჯერ სასაპყროს დარბაზი უნიშნავდა: „თუ დარბაზის ცნობის დი-ს იყენენ, დარბაზს იკითხონ და დარბაზით გაეჩინოსო“... ხანდახან-კი ერისთავი და გამგებელი უნიშნავდნენ (მუხ. იმ). ერთის სიტყვით, დიაცს, სასაპყროს გარდა, საოჯახო მამულისა არა იკითხებოდა-რა და ეს გარემოება პირდაპირ ჰღაღადებს მის არა-სანატრელს მდგომარეობას...

საოჯახო ქონება ორად იყოფოდა: მამული (родное) და ჩასყადა (купленное, благоприобретенное). მამული იკუთვნოდა საერთოდ ოჯახს და კერძოდ თითოეულს წევრს და არა მარტო ოჯახის უფროებს, მაგალითად მამას. თუმცა ასე იყო, მაგრამ ოჯახს მამული მხოლოდ უნდა ეხმარა, ესარგებლა, საკუთრებას-კი (право собственности) ვერ შეეხებოდა. ეს საკუთრება სახელმწიფოს ეპყრა, რადგანაც მკვლის მამული „საბატონთა“ და ბატონად კიდევ სახე-

დამწიფო ითვლება. მამულს ზედ ედო „ბატონის სამსახური“ და ვინც ამ „სამსახურზედ“ უარს იტყოდა, ხელს აიღებდა, იმას არც ნება ჰქონდა. მამული სჭეროდა. სამსახური სხვა-და-სხვა ნაირი იყო, უფრო, რასაკვირველია, საღესქმო... თუ ვინმე სამსახურს ვერ შესძლებდა, მამულიც უნდა დაეტოვებინა და აღარ ეჭმარა. როცა, მაგალითად, მამა დაბერდებოდა და სამსახური არ შეეძლო, «ნასყიდი» თითონ უნდა დაეტარა და „მამული“ შეილითის გაოდაეცა — „მამამ ნასყიდი დაიჭირა და შეიღმან მამულით გემსახუროს“ (ბ.-დ., მუხ. ივ). მართალია, ძველი იმასაც ამბობს, რომ თუ დაბერებულს მამას „ნასყიდი არ ეყოფოდეს, მამულისაგანაც დაიზიაროს“, მაგრამ ეს კერძო მაგალითი სრულიადაც არ არღვევს მამულის თვისებას, — რაც უნდა იყოს, მამულის მთლიანობა მაინც სამსახურზე იყო დამოკიდებული...

მეორე თვისება ძველას მამულისა

ისაა, რომ, ვიდრე „სალაშქრო და საბეგრო“ არ მოიხპობა, მამული ოჯახის ხელშია, ვერც მამა და ვერც სხვა ვინმე უფროსი ოჯახს ვერ გამოხსნირაფს მამულს . საცა ოჯახია, იქ მამულიც უნდა იყოს. ოჯახი კიდევ განცალკევებულსა და შექოზლულულს დაწესებულებას შეადგენდა. რაკი ოჯახი ცალკე გაეიღოდა, გაიყრებოდა, მაშინ სამუდამოდ ჰკარგავდა ყოველ გვარს ქონებრივსა და სამამულლო კავშირს სხვა ნათესავს ოჯახებთან. მართალია, მათ შორის საგვარეულო დამოკიდებულება არ ისპობოდა, მაგრამ ყველა ოჯახის ქონება, სულ ერთია, მამული თუ ნასუიდა, თითქო ციხე-სიმაგრეში სდევსო, ისე ხელ უხლებლად შიან ჯათ. უფკველია, რომ ქონების ასეთი თვისება ჟარს ჰყოფდა ეგრედ წოდებულს ანდერძს და ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ კავკასიის სხვა მთის ხალხი მეტად მისდევს ანდერძს, იმათში ხშირი ამბავია ქონების ანდერძით

გადაცემა. ოსებნი, მაგ., მამას სრულ-
ლი ნება აქვს, ვინც ვბრძანება, იმას
გარდასცეს საგვარეულო თუ კეთილ-
შექნაილი მამული (7). ეს ხომ ასეა,
მაგრამ ძეგლი ერთს სიტყვასაც არ ამ-
ბობს ოჯახის უფროსს ან რომელიმე-
მეწევრს ნება აქვს თუ არა საოჯახო ქა-
ნება სხვას უანდერძოს, ოჯახს გარედ
გაიტანოს. არა, ანდერძი სრულიადაც
არ იხსენიება ძეგლის-დებაში. კიდევ
არაფერი, როცა მამულს ანდერძად
დატოვება არ შეიძლებოდა, მამული სა-
ბატონო იყო და არავის უფლება არა
ქონდა სხვის საკუთრება თავის ნება-
ზედ გარდაეცა, მაგრამ საქმე იმაშია,
რომ თვით „ნასყიდის“, ე. ი. შექნა-
ლის ქონების ანდერძად დატოვებაც არ
არის მოხსენებული. ოჯახს რაც-კი რამე

7) Алаты II, 6, § 24. ჩერქეზებს
როგორც სიტყვიერი, ისე დაწერილი ან-
დერძი აქვთ და იმათა ანდერძი განვითარე-
ბულის ფორმისაა Алаты, I, 150, §§ 73—77;
თუმცა არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ მი-
წის საკუთრება-კი არ იცინა, ib. 120, § 12.

აქვს, საერთო კუთვნილებას შეადგენს და ძეგლი ნებას არავის აძლევს ამ ქონებიდან სხვას ვისმე, გარეშე ოჯახის კაცს, ნაწილი უანდერძოს. მხოლოდ ბეითალმადად დარჩენილი პარტახტი მამული ებოძებოდა ხოლმე გვარის კაცსა ⁴³). მაგრამ ბეითალმა-

⁴³) რაკი საზოგადოდ მანული „საბატონო“ იყო, რასაკვირველია, ბეითალმადად დარჩენილი მამულიც (выморошное имѣніе) სახელმწიფოს საკუთრებას შეადგენდა. სულ სხვა აზრისაა ბ. ნი დ. ბაქრაძე — „что касается горскаго населенія Грузіи, то, по смыслу 28 статьи „Зак.“ Георгія, въ немъ ничье право не существовало на выморочное имѣніе, которое непременно переходило въ родъ умершаго, либо въ руки посторонняго... съ извѣстнымъ, впрочемъ, обязательствомъ, Сб. Зак. Вахт., стр. 90, სხოლიო შ. ჯერ ერთა, რომ აქ წინააღმდეგობაა, თუ ბეითალმადად უფლებად არავის ვქონდა, მამ არც გვარსა და არც გარეშე კაცს ექნებოდა. მაგრამ ასე რომ არ იყო, მეორედ, ვს მუხლიადამ ცხადად ჩანს, რომ ერისთავი და გამგებელი ბეითალმადას აძლევდნენ იმ პირო-

ლად მამული მშინ შეიქნებოდა, როცა ოჯახი ამოწყდებოდა ხოლმე და როცა „ოჯახს შემამული აღარ მიაჩნდა“ ...

როგორც შეენიშნეთ, გაყრილ ოჯახებს, თვით ერთ სისხლით და ერთ გვარით შეკავშირებულებს, ერთმანეთთან არა რაიმე ქონებრივი დამოკიდებულება არა ჰქონდათ. განცალკავება და დაშორება ისეთ დიდსმანძილზედ მიდიოდა, რომ გაყოფილ ძმებს ერთმანეთის სისხლში წილი არ ედოთ, ჯარიმიდამ არა ერგებოდათ რა. მაშინაც-კი, როცა მოკლულს ძმას ოჯახში არც შეიღო და არც გაუყრელი აბლო ნათესავი არა ჰყავდა, სისხლი მაინც ოჯახს უნდა დაჩჩენოდა, იგი მისი საკუთრება იყო და ამ საკუთრებას ვერც ერთი გაყრილი ნათესავი — მეყურსი თუ მოახლე, სულ

ბით, რომ მიმღებთ „მოხერჯ და მოსამსახურე“ იყოსო. მამ ბეითადიშალი სახელმწიფოს საკუთრება იყოფა და იყო კიდევ.

ერთია.—ხელს ვერ შეახებდა. როგორ ხმარობდნენ ძმის სისხლს? სისხლი ორ ნაწილად უნდა გაეყოთ. ერთი ნაწილი დახედმწიფოს მიჰქონდა—„სასეფეოდ დაიდვასო“, მეორე კიდევ სულს უნდა მოხმარებოდა. საცნობებლად—„დარჩეს სულისათვის სასაუროდო“... მართალია, შეგლავსეთს წესს აღგენს, როცა ძმა მოჰკლავდა ძმასა (ძ.დ., მუხ. იზ), მაგრამ ამ კერძო წესს საზოგადო ძალა ჰქონდა, სავალდებულო იყო მაშინაც, როცა ერთი ოჯახის კაცი მეორე ოჯახის წევრს მოჰკლავდა. ეს იმიტომ, რომ ერთის ოჯახის სისხლითან მეორე ოჯახს ხელი არა ჰქონდა.

ევრედ წოდებულს სულის საუნაოს ჯეროვანი ყურადღება ჰქონდა მიქციული⁴⁹⁾. მიტკილებლად სულსაც

49) ს.-ს. ორბელიანის განმარტებით, საუნაოს ზარდეს ნიშნავს. ძველს დროში ხშირად იცოდნენ შეწირულობა „სეჯისათვის სასაუროდ“. ვკალესიოსა და მონასტერს სწირავდნენ გლეხებსაც-ეი, მაგ., ქაინოსრო

თავისი ნაწილი უნდა რგებოდა სისხლსაგან. გარდა ამისა განმარტებულთა, ეინ უნდა მოახმაროს სულს ეს ხარჯი. თუ მოკლულს შორეული ნათესავი ებადა, მაშინ იმის მოვალეობა იყო სისხლის „სასაუროდ“ მოხმარება, თუ არადა, ერისთავსა და გამგებელს ებარათ ეს სულის საცხონებელი დასაღმთო საქმე (d.-დ, მუხ. იზ).

რასაკვირველია, როცა მოკლულს რამდენიმე განაყარი ძმა დარჩებოდა, ერთერთს მათგანს, უფრო დააბლოგებულსა და გულის შკმატკივარს, უნდა ეტვირთა სულის სასაურო მოვალეობა (მუხ. ის), თუმცა-კი სისხლისაგან თითონ ვერას აიღებდა, შვირედს ნაწილსაც ვერ მოიხმარებდა თავის სასარგებლოდ.

და ლუარსაბ ერისთავმა მოკლეს 1661 წ. თავისი ბიძაშვილი ზაალ ერისთავი, მაჰმადიანობა რად მიიღე და მეფეს განუდგო, და ცოდვის შესანდობლად ოთხი კომლი გლეხი შესწირეს ანანურის ეკლესიას, Церк. Гуджари, стр. 20—21.

საიღამ წარმოსდგა საოჯახო ქონების ამ გვარო თვისება? უმთავრესად იქიღამ, რომ საოჯახო ეკონომიური განწყობილება და წესი აღმოცენდა საბატონო მამულზედ, სახელმწიფოს საკუთრებაზედ და ამ გარემოებამ ძლიერი გავლენა იქონია. საბატონო მამული ხელს არ უწყობდა კერძო საკუთრების აღორძინებას და ეს უკანასკნელი ჯეროვანად ვერც აღორძინდა. მართალია, „ნასყიდი“ კერძო საკუთრებაა, მაგრამ „მამული“ თავისის მნიშვნელობით სრულიად სხაგვარავს „ნასყიდსა“, და რომ კერძო საკუთრებას დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ძეგლის ანდერძი არ იცის და არც დააწყესა. აქ არ უნდა დაეფიქსოთ ერთი მოვლენაც, — ძეგლის დროს საგვარეულო კავშირი უკვე შერყეული იყო, მოკლებული იყო პირვანდელს ცხოველს ძალას და საკვირველიც არაა, რომ ოჯახს დარჩა უპირატესობა...

მართო მამულზედ არ იყო და-
ფუძნებული ოჯახის ეკონომიური ძა-
ლა. მამულს გვერდით ნასყიდი ელი-
ვა და ეს უკანაკნელი შეიცავდა რო-
გორც მოძრავს, ისე უძრავს ქონე-
ბას, თუმცა-კი უფრო მოძრავი შეა-
დგენდა ნასყიდს⁵⁰). ნასყიდის გაჩენა,
იმისი საფუძველი თვით ოჯახის ბუ-
ნებაში უნდა ვეძიოთ. რაც უნდა იყოს,
ქველას ოჯახი ცოტად მაინც ხელს უწყ-
ობდა კაცის სიმხნევესა და თაოს-
ნობას. ყველა წევრს შეეძლო თავისი

⁵⁰) კავკასიის მთიელებს აქვთ საგვარეუ-
ლო და შექმნილი ქონება (родовое и бла-
гоприобретенное), როგორც ერთს, ისე მეო-
რეს ვისაც ჰსურთ გარდასცემონ, АДАТЫ,
I, 150, § 71. ასეა ჩერქეზებში, რომელ-
თაც მიწა საერთო საკუთრებად მიიჩნიათ,
ib. 120, § 12, 175. არც ჩაჩნებმა იციან
მიწის საკუთრება. ყოველ წელიწადს მიწას
თანასწორად ჰყოფენ, АДАТЫ, II, 79, §§
4, 5; ოსებში მამას უფლება აქვს სხვას გა-
დასცეს საგვარეულო და შექმნილი ქონება,
იმის ნება, რასაც უნდა, იმას უბამს სათჯა-
ბო ქონებას, ib. 6, § 24.

საკუთრებას გაეჩინა, მამულს გარდა
სხვა რამე „ეყიდა“, შვიანა. ეს მოვ-
ლენა ჩვენს სჯულ-მდებრობაში ჩვეუ-
ლებრივია, მაგალითებზე აღბუღას
„მონაგები“ იგივე ძეგლს ნასყიდია
და სხვა არაფერი (მუხ. რნდ — რნე).

რა-კი ნასყიდის სათავე და დასაწ-
ყისა სხვა იყო, რასაკვირველია, იგი
„სამსახურსაც“ მოშორებულნი უნდა
ყოფილიყო. დიან, სანელმწიფოს ნას-
ყიდთან ხელი არა ჰქონდა და ნასყი-
დი თავისუფალი იყო „საჯარო, სა-
ლაშქრო და საბეგროსაგან“. ვისაც
როგორ სურდა, ისე ჰმარობდა ნას-
ყიდს და, როცა მოგახს თავს დაანე-
ბებდა, ნასყიდის თან მიჰქონდა, — „რა-
საც უზამს, მამამ იცის, შვილი ნას-
ყიდს ვერ ეცილოსო“ (ძ. დ., მუხ.
ივ). მხოლოდ მოხუცებულს მამას
შეეძლო, თუ ნასყიდი არ ეყოფოდა,
მამულითაგან ჩოტა რამე წაეღო, მაგ-
რამ ეს ხომ იშინებოდა, რომ თავისი
სიყვარული სულ „სამსახურში“ ჰქონ-
და გატარებული.

მშობლებისა და შვილის პირთენულნი დამოკიდებულება და ურთიერთობა მეტად მოკლედ არის მოხაზვებული. ძველს საოჯახო წესის საფუძვლად მხოლოდ შვილის „ნებისყოფლობა“ მიაჩნია, შვილი მარჩილი უნდა იყოს დედ-მამისათვის. ამ „ნებაყოფლობას“ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა შვილისათვის მართოზნებობრივად კი არა, ეკონომიურადაც. მამა მხოლოდ მამის დაუტოვებდა შვილს თავის წასკადს, როცა შვილი იმის მარჩილი იყო და პატივის-მცემელი, თუ არა-და, შვილს ხელი არა ჰქონდა მამის კერძო საკუთრებასთან ⁵¹⁾. ამასთანავე ძველი იმასაც დასძენს, რომ

51) ზოგიერთ ჩვენი მშობლების ადამიკ მეტად სასტიკს უფლებას ანიჭებს მამას. ჩერქეზს, მავალითებრ, ნება აქვს ურჩი შვილი მოკლდს და ვერავინ რას ეტყვის; ოსებშიაც ასეთი ჩვეულებაა, Адамы, I, 152, § 81; II, стр. 26, § 98. სულ სხვა ნაირად არის ჩაჩნებში, მამამ თუ შვილი მოკლდა, სხვა შვილები სისხლს მოსთხოვენ მამას, право кавлы, ib. 96, § 38, 112, § 8.

უპრიანი დაბერებული მამა და მოწიყებული შვილი ერთად სცხოვრობდნენ. მამასადამე, სჯული თასს სდებდა ზნეობითს კაეშირს და ჰქადაგებდა — რა დიდი მნიშვნელობა აქვს, როჯა ოჯახში მამაშვილური თანხმობა და სათნოება.

დედ-მამის მოკვლა საშინელი და საზარელი ბოროტება იყო და, ასე გასინჯეთ, ძეგლს ვერც-კი წარმოუდგენია ეს ბოროტება, — „ჩვენთა ქამთა შიგან არ ქმნილა და ღმერთმან ნუ იყოფინოსო...“ რასაკვირველია, ამ უმძიმესს დანაშაულობას სასჯელიც შესაფერი მოსდევდა — „რაც უარესია, ყველას დამართება და ყოფა პირიანიო“ : სიკვდილით დასჯა („გაპატიება“), ამოწყვეტა, ამოფხერა, სამუდამოდ გაძევება და... მაგრამ ამაზედ მეთი უბედურება სხვა რაღა უნდა დამართოდა კაცს! სისხლის დაუფრება ხომ ყოვლად შეუძლებელი იყო და ან რა სისხლი გაანელებდა გონებისა და გრძობის ღრმად აღ-

მაშუოთებელს დედ-მამის მოკვლას, მკვლას სიტყვით, სისხლის დაურეება „უმსგაესოა“ და სხვებისათვის ზამაც-დურო იქმნებაო (მუხ. იე).

სისხლის დაურეება გაჩენილია ძმის მოკვლაში და აქაც დამნაშავეს სისხლი «გვარსა ზედა» სდიოდა. ამ სისხლის დენას ზედ ერთოდა ათის წლეთ ვადება და მაშულის სასეფეოდ დადებოდა. როცა ვადა გათავდებოდა, ერისთავი და გამგებელი ვეზირის პირით მოახსენებდნენ დარბაზს და მაშინ დამნაშავე „შემოუშვანო“... (მუხ. იბ).

X

როცა სისხლის სამართალი ჯერ ისევ დაბლა ქდვას და შურასძიება კანონად მიიჩნიათ, მაშინ სასჯელსაც განსაკუთრებული თვისება ატყვია. ეს თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ თითოეული დანაშაულობა წინაღვეა დაფასებული და ბრალდებულს სჯული თუ აღათი ავალეებს ამა და ამ ბოროტებაში ეს ფასი უნდა გადაიხადოს. ამ სისტემას კომპოზიციას უწო-

დებენ (compositio). კომპოზიციის
აზრი კიდევ ისაა, რომ დაზარალებუ-
ლი ხელს იღებს შურისძიებაზედ, თუ
ჯეროვანს ფასს მისცემენ, — თუ შეისყი-
დი სისხლს, ხომ კარგი, არ შეისყი-
დი-და, შურისძიება ხომ ჩემ ხელით
არისო. მაშასადამე, კომპოზიცია შუ-
რისძიების შესწავლაა. ეს სისტემა
ცნობილია ძველადვე ევროპის უკრედ
წოდებულს ბარბაროსულ სჯულ-მდე-
ბლობაში და ებლაც კავქასხის შაიფ-
ლების სისხლის სამართლის საფუ-
ძველს შეადგენს⁵²⁾. ჟეჯის დეპუტ,
როგორც ძველი სჯულ-მდებლობა,
რასაკვირველია, კომპოზიციის სისტე-
მას მისდევს. აქვე თითოეული დანა-
შაულობა აღნუსხულია და ფას-და-
დებული. თუ დამნაშავე ზარალს არა
პწლავს, ჯარიმას არ ატადიზდის, მა-

⁵²⁾ კომპოზიციის იგულისხმებენ მაგ. ძველმა
ფრანგებმა, Беко, Организация уголовной
Юстиции, 1867 г. стр. 134—142, სადაც
შახსენებულია რომელი დანაშაულობა რამ-
დენი ღირდა.

შინ შურისძიებას მიჰპართავენ, მაშინ სისხლი სისხლს თხოულობს. ჯარიმა კერძო საკუთრებაა, დანაშაულობის ფასი, თუარა დაზარალებულს ან იმის ოჯახს ერგება, თითქო ბოროტის ქმნა აღებ-მიცემობა და ხელშეკრულობა იყოს!

არ შეიძლება ითქვას, რომ ძეგლას კომპოზიციის სისტემა ვრცელი დართული იყოს. არა, აქ ბევრი რამე სრულიად უყურადღებოდ არის დატოვებული და სისხლის ნიბრს დიდი ნაკლი ამჩნევია. ამ მხრივ ზოგიერთ შეზომებს, მაგ. ჩრდილოეთ კავკასიის ოსებს, უფრო ვრცელი ნიბრი და კომპოზიცია მოეპოვებათ⁵³).

მოკელის შემდეგ, ძეგლი, რასაკვირველია, უმთავრესს ყურადღებას აქცევს გერმსა (მძიმე ქრილობას), გახეიბრებას, დაკოდას და სხ. სჯული აქაც საზოგადო გზას ადგია: ყველა ქრილობა და ასოს გახეიბრება, ან დაკოდა თა-

⁵³) Адагы II, стр. 63—72 и др.

ნასწორი დანაშაულობა როდიათ. ეს იმატომ, რომ სხეულის ასოებში ერთი ასო უფრო საჭირო და ძნელად დასაკლესია, ვიდრე მეორე. ამისდა გვარად ზოგჯერ მეტი უნდა გადახდეს დამნაშავეს და ზოგჯერ ნაკლებია. კრილოზისა და გახერბრების დროს თითქო არც ესტეტიური გრძნობა დაფიქრებიათ. შეიძლება ისეთს აღვიღოთ დაკოდონ ვინმე, რომ სიღამაზე დაჰკარგოს, დალი დააჩნდეს, და სახიჩრდეს. მაშინ შედარებით უფრო ბევრი ჯარიმაა დადებულა.

გერმისა და დაკოდის ავზნიანობაზეა დამოკიდებული, სისხლი უნდა დაეურეთოს დაზარალებულს, თუ მართა არზანგობა გარდახდეს. ძეგლი სიხლის დაურეებას მხოლოდ მაშინ თხოულობს, როცა ვისმეს მძიმედ დასჭრიან და დააშავებენ. თუ კრილობა სტუქია, სისხლს მაგიერ დამნაშავემ არსანგა უნდა გადაახადოს და დასტაქარა (ხირურგთა) წამლის ფასი არზანგი, მართა როდენობით კა არა, თუკისე-

ბითაც განიჩქეა სასხლისაგან, განსაკუთრებული ჯარამაა, რომელიც სისხლის მკურნალობად ნაწილს შეადგენს¹¹⁾. საყურადღებოა, რომ როგორც სისხლი, აგრეთვე არზანგიც საერთო და სავალდებულო ფორმულას მისდევს, «გვარსა ზედა» სწარმოებს.

გერმანულად იწყება, პირიდან მოსდევს. პირიდან უცხვიროდ არ შეიძლება

---

11) მეგლის თქმით, ხვევის ბერს 150 თეთრი აქვს არზანგად დანიშნული, ჭაეროვანს 30 (მუხ. ლ. ლა); ხვევის ბერის სისხლი ღირდა 6000 თეთრი, ჭაეროვანისა 1200 (მუხ. გ. ია). ამიტომ ვფიქრობთ, რომ არზანგი სისხლის $\frac{1}{10}$ შეადგენდა. აქ შევნიშნავთ, რომ ბ. ნი დ. ბაქრაძე სცდება ჭაეროვანის სისხლის გამოანგარიშებაში. ჭაეროვანის სისხლი ღირდა 200 დრაჰკანს, რომელიც = 1200 თეთრს (მუხ. ია). მაშასადამე, ერთი დრაჰკანი = 6 თეთრს, ავტორიკა ამბობს: „что касается монеты драхмы, то, по расчету статьи, она составляет шестую часть (?!), а по исчислению Броуссе, двадцатую часть серебряника“...
Сб. Зап. Вахт., стр. 86.

და ძეგლიც პირისსადაღე გერშს და ცხვირის მოკრას ერთად იხსენიებს; ერთიც და მეორეც სისხლის მებუთედი ღირს. მაგრამ შეიძლება გერში „სადაღედ“ არ იყოს, კაცო არ დაშაეღეს და არ დასახირდეს. მაშინ სისხლის მაგურად დამნაშავეს უნდა გადაეხადო სამხ არზანგი და დასტაქართა წამლის ფასი (მუხ. ლბ). პირის «სადაღე» გერში ძველადღე უნობილია ჩვენს სჯულთმდებლობაში და, ძეგლს გარდა, სხვაგანაც იხსენიებო (ალბულა, მუხ. ე, რკე; ვახტანგის „სახირება“, მუხ. მს), თუმცა ჯარიმა-კი სხვა-და-სხვა იყო დადებულთ. რასაკვირველია, დაშორებით ნაკლებად ფასობდა ტანის სუბუქი გერში, ანუ დაკოდილობა. ჯერ ერთი, რომ ამ დაკოდილობით კაცი არ დაშაეღება, მეორედ — ტანისამოსი ჰუარავს და სათაკილო არ არისთ. ამიტომ თითო ასეთს დაკოდილობაში მცირე ჯარიმა უნდა გაეღოთ, — ერთი არზანგი და სადასტაქარო გარდასახადო (მუხ. ლს). ეს

ტანის მსუბუქი დაკოდილობაც მოხსნებულთა აღბუღას საწართაღნი, სადაც „უჩინარი ადგილი“ უდრის ქუგლის ჯარაზნდეს ტანისამოსისაგანსა, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აღბუღა ფასს არა სდებს ამ დაფარულს გერმან და ამბობს, საპატრო კაცებმა გააჩინონ ჯარშიაო (მუხ. ზ, რკვ):

პირზედ თვალები გვასხაა და ჩვენთვის ორივე თვალის სინათლე ერთნაირად ძვირფასია. ქუგლიც მარჯვენა და მარცხენა თვალს თანასწორად აფასებს და ამბობს, რომ ერთის თვალის „წამოვარდნისათვის“ სისხლის მეოთხედო მიეცით; ორის თვალით გამოთხრაში ერთი ორად, ე. ი. სისხლის ნახევარი, და გარდა ამისა დასტაქრის დანახარჯიცაო (მუხ. ლფ. ლფ) ერთს ადგილას აღბუღაც თანხმაა ქუგლისა, თუქცა მეორე ადგილას, ცოტა არ იყოს, ფასს უწევს, — ერთს თვალში სისხლის ნახევარი მიეცითო. უახტანგი ხომ უფრო სწავრავს ცალ-ცალკე თითო თვალს; ორი თვალე ერთად

სრული სისხლი ღირსო, ცალკე-კითხით თვალი სისხლის მესამედიო (აღ. მუხ. ვ, რკვ. აღბულა იხსენიებს თვალის დაწვასაც, რომელიც ღიღს დანაშაულობას შეადგენდა— „სისხლსა ოცი ათასი სხვა ემატოსო“, მუხ. რნბ. ვახ. სამ. მუხ. მღ, მე).

კბილებიც ზომ საჭიროა, მაგრამ ზოგიერთ კბილს, პირდაპირ მოვალეობის გარდა, სხვა გვარი სიკეთეს მოაქვს, მაგ., პირს ამშვენებს, ამიტომ კბილები „საჩინოიც“ არიან და „უჩინარნიც“. ძველი სწორედ ასე ესტეტიურად სჯის ამ ანატომიურს საგანზედ. „საჩინო“ კბილი, სულ ერთია ზემოა, თუ ქვემო, ერთი ორად მეტი ღირს „უჩინარს“ კბილზედ, ასე რომ თითო ოთხს «საჩინო» კბილში ორი არზანგი გარდაიხადეთ, „უჩინარის“ კბილის ჩაყრევიანებისათვის ერთი არზანგია (მუხ. ლთ, მ). აღბულას სამართალი თუმცა ესტეტიურს თეორიას მისდევს, მაგრამ წინა დაუკანა კბილს თანასწორად აღვასებს.

წინა კბილის ჩაყრევილება სახიზარია, უკანასი კიდევ ქამას დააკლებსო. ამიტომ ყველა კბილს თანასწორი ჯარიმა დაუდო — თითის ფასი, ანუ სინხლის მენუთედი (მუხ. თ). სხვა აღვილას იგივე სამართალი უარ ჰყოფს კბილების თანასწორობას და წინა კბილს ესარჩლება, იმის ჩაგდებინება ნახევარი სინხლი ღირს, უკანასი-კი მენუთედით (მუხ. რმგ, რმდ). მაგრამ რადა? საქმე იმაშია, რომ აღბუღას სამართალი ორ ნაწილად იყოფა. ერთი ეკუთვნის ბეჭა II, ხოლო მეორე აღბუღას, ბუმცა სამართალს-კი აღბუღას სახელი ჰქვია⁵⁵). ბეჭამ და აღბუღამ სხვა-და-სხვა ნაწილად ანუსხეს

⁵⁵) ასე სჯის მ. ნი დ. ბაქრაძე, რომელიც საუბუღლიანად უჩვენებს, სად თავდება ბეჭას სამართალი და საიდან იწყება აღბუღასი. Сб. зак. Вост., стр. 95. I примечание; 110, прил. 3. ჩვენს აზრით, თუ აღბუღას სამართალში წმირად წინააღმდეგობაა, იმათ არსნება, რომ აღბუღამ, დროთა და უამთა ვითარების გამო, სამართლის შიგ-ბოგი მუხლი შესცვალა.

სისხლი და სწორედ ამ მიზეზისაგან წარმოადგა, რომ კბილების ჯარიმა- ხან მეტია და ხან ნაკლები. ვახტან- გის სამართალი ყველა კბილს თა- ნასწორად ათვისებს— „წინა სახიჩრად დარჩების, უკანა ჭამაში დააკლდები- სო“ (მუხ. მზ), თითქო წინას-კი ნაკ- ლეში ჯათა ადგეს ჭამის დროს!..

ახლა ასოკებზედ ვისაუბროთ. ტანს ხელები აბია. ძეგლი უყურადღებოდ არც ამათ სტოვებს, თუმცა-კი მარტო მარჯვენა ხელს იხსენიებს, თითქო მარცხენა ხსენებათაც არა ღირდეს. თუ ვისმეს მარჯვენა ხელი მოჰკვეთეს, ან დაუშავეს, მესამელი სისხლითა უნ- და მისცენო (მუხ. ლგ), მაგრამ ანა- ლოგიით შეგვიძლიან დაეასკენათ, რომ მარცხენა ხელი მარჯვენას უღრიდა. აი რადა. ძეგლი ამბობს, რომ კაცი თუ ცაცია იყოს, „ლაყოჩა“, მა⁴ ჯვე- ნას ხელის სისხლი დაეურვოსო (მუხ- ლდ). „ლაყოჩა“, როგორც ვიცით, ცაცია ხელს მარჯვენად მხმადობს, მაშასადამე, ხელ-სწორკ კაცის მარ-

ცხენა ხელსაც მარჯვენის ხელის ფასი
უნდა ჰქონოდა. ეს აზრი მით უფრო
საბუთიანია, რომ საზოგადოდ ჩვენი
ძველი სამართალი ხელების თანასწო-
რობას არ უარ-ჰყოფს და მათ შორის
არაფერს განსხვავებას არა ჰპოვებს
(აღ. მუხ. ვ, რკე. ვახტ. სამ. მუხ. მე).
რასაკვირველია, ორივე ხელის მოკვეთა
ან დაშავება მძიმე დანაშაულობაა და
ამისდა გეარად ძეგლიც დიდს ჯარი-
მას აწესებს, ნახევარ სისხლსა და და-
სტაქართა წამლის ფასს (მუხ. ლე).

ხელზედ ფეხი უფრო ნაკლები ღირს,
ასე რომ ფეხის მოკვეთასა და დაშა-
ვებაშა სისხლის მეოთხედია გაჩენილი
(მუხ. ლე). მაგრამ თუმცა ძეგლი ფე-
ხებსა სჩაგრავს, აღბულა და ვახტან-
გი-კი ჰქომავობენ და გადაჭრით ამ-
ბობენ—ხელი და ფეხი სწორნი არი-
ან და სისხლიც სწორად უნდა მიე-
ცეთო (აღ. მუხ. ვ, რკე. ვახტ. მუხ.
მდ, მე). ძეგლი ამ თანასწორობას
შხოლოდ მაშინ თანაუგრძნობს, რო-
ცა ვისმეს ორ ასოს წყვილად მო-

ჰკვეთენ და დაუშავენ — „ორი ასო ერთგან წაუხდესო“, მაგ. ორი ფეხი ერთად და სხ. თითოეულს წყვილ ასოში სისხლის ნაბეგარი უნდა ეხლოს დაზარალებულს, სულ ერთია წყვილს ფეხს „წაუხდენენ“, თუ წყვილს ხელსაო. სისხლს გარდა, გულქვეს დამნაშავეს დასტაქრის წამლის ფასიც უნდა გაეღო (მუხ. ლე).

არც თითები და ვიწყებული, თუმცა ძეგლს მარტო ხელის თითები მოჰკონებია და ფეხებისა-კი უცურადღებოდ გაუშვია. მაინც ძეგლი ფეხებს არა სწყალობს! თქვენც მოგეხსენებათ, რომ თითებში ცერი ყველაზედ უფროსი და პატივცემულია. ამიტომ ფასიც შედარებით მეტი ადევს, ხელის ნაბეგარი უნდა მიეცესო. სხვა თითები ერთი ერთმანეთზედ მეტნი არ არიან და ჯარიმაც თანასწორად ერგებათ, ხელის მესამედი, სულ ერთია მარჯვენა თითი იქნება, თუ მარცხენაო (d.-დ. მუხ. ლხ)⁵⁶).

⁵⁶) მაჰმადიანთა სისხლის სამართალი და-

XI

როცა ერსია და საზოგადოების
აზრი ისე დაბლა სდგას, რომ შურის
ძიება სჯულ-მდებლობის საფუძველს
შეადგენს, მაშინ სამართლის წარმო-
ებაც უფრო კერძო კაცის საქმე და
მოვალეობაა, ვიდრე სახელმწიფოსი.
„მოსაქმე კაცი“ — მოჩივარი თითონ
ტვირთულობს თავისი უფლება დაი-
ცვას: საჩაერის დაწყობა ანუ დავა,
ბჭეების დასმა, მოწმების შოვნა, გა-
ნაჩენის აღსრულება და სხ. „მოსაქმე
კაცზეა“ დამოკიდებული. სახელმწი-

შორებით უფრო სასტიკია ქრისტიანების სა-
მართალობედ. მოკვლისა და დაშავებამათვის
დამნაშავეს მოჭკლავენ და დააშავებენ, რო-
გორც შან სხვა დააშავა (კასას, БОНАМ-
ДИ), აუ არა-და, ფარმას გარდააზღვევინებენ.
(დიეტა, რომელიც, ას აქლემს გარდა,
ფულადაც უნდა მიეცეს). ასოს განვიტრება,
ქრილობა და სხვა დაჯასებულია და უერა-
ნი ამბობს, რა დააშაულობაში რამდენი დი-
ეტა უნდა მიეცეს დაზარალებულსაო. რა-
საკვირველია, აქაც კომპოზიციის სასტუმარ,
Фанъ день Бергъ, стр. 129—136;

ფრას თითქმის სულ არა ეკითხვის-რა და
თუ ეკითხვის რაში, ისიც მეტად ცატი-
ასეთს გზას ადგია საზოგადოდ ყველა
ძველი სამართალი⁵⁷⁾, მას მიხედვს
ძველის დებატ. აქ, ამ ძველში, თუმცა
მოხელეებს სჯული და კანონი აბა-
რიათ, მაგრამ სამართლის წარმოება
ჯერ ისევე ეგრძე კაცის ტვირთია, იმის
თაოსნობაზე და მყარებული. ცხადად
სჩანს, რომ სახელმწიფოს ჯეროვანი
გაგონება ეერ მოუპოვებია, მოხელე
ჩიულბუღია დაღუბდეს, როცა შუ-
რისძიება და თუით-ნებლობა ბატო-
ნობს და ბრძანებლობს... მეორე თვი-
სებაც ცხადად ამჩნევია ძველის სამარ-
თლის წარმოებას. ეს თვისება თით-
ქმის ყველა ძველის სჯულ-მდებლობა-

⁵⁷⁾ სხვათა შორის, თვით რომაელების უძვე-
ლესი სჯულიც. ძველ ფრანგებსაც სამარ-
თლის წარმოება ეგრძე კაცის საქმედ მი-
ჩნდათ, საზოგადოება და სახელმწიფო არა-
ფერ შეაშია, დაზარალებულისა და იმის
ოჯახის ვალით სამართალი ეძიოს, Беро,
стр. 143—146.

ბის კუთვნილებას შეადგენს და ნდ-
შნობლივ გამოიხატება მით, რომ სა-
ხელმწიფო და კერძო კაცი თითქო
იბრძვიანო სამართლის მოცდაზედ.
სახელმწიფო ჰლოამის თითონ დაისა-
კუთროს თემიდას სასწორი. კერძო
კაცი-კი ამის წინააღმდეგია და ყველა
ლონისძიებას ხმარობს ცილი და ჯი-
ბრი გაუწიოს სახელმწიფოს, —სამარ-
თლის წარმოება ჩემი საქმეა და შენ
აქ ხელი არა გაქვსო. დიალ, ასეთი
ბრძოლა ჯერ ისევ სუფევს ძეგლში და
რადგანაც კიშობა არ გათავებულა,
თვით სამართლის წარმოებაც არცულ-
დარცული და მოუწყობელია⁵⁸). შე.

⁵⁸) Сб. Зак. Бахт., стр. 83, სხალოო.
აქ დ. ზ. ბაქრაძე საფუძვლიანად დასძენს,
რომ ძეგლის დებას სულ სხვა ხასიათი
აქვს, გიდრე ვახტანგის სამართალსაო. ეს
ორი სჯელ-მდებლობა, სხვათა შორის, იმით
განიჩევა, რომ ძეგლში შერისძიებას
დიდი მნიშვნელობა აქვს და თვით სამარ-
თლის წარმოება, ყრიცელს-ი სახელმწიფოს
უცილობელი საქმე არაა. ვახტანგის სჯელ-

მღეგში სახელმწიფოს რჩება გამარჯვება და ამიტომ ნელ-ნელა ჰკრება შურისძიება და ბოლო ეღება კერძო კაცის თვით-ნებლობას

ერთის მხრით, მოხელენი—ერისთავი, გამგებელი და ხევის ბერი თითქო დარაჯობენ სამართლის სასწორს და თვალ-ყურს ადევნებენ ეს სასწორი მრუდედ აქეთ-იქით არ გადაინარჩოსო, მეორეს მხრით, მოსაქმე კაცს სურას სამართალი იმის ნებისა და სურვილისამებრ სწარმოებდეს. სახელმწიფო სკდილობს სამართლის საქმე წესიერად მოაწყოს, სჯული და კანონი დაისაკუთროს, მოსაქმე კაცი-კი ამის წინააღმდეგია და უმეტესად შურისძიებას მისდევს. ბრძოლა ჯერ არ გათავებულა, თუმცა ცხადია, რომ შურისძიებას ფრთები ეკეცება. სწორედ ასეთს სურათს წარმოადგენს

ღის შეხედულობით-კი სამართალი სახელმწიფოს ეკითხვის. ეს, რაზაკვირველია, წარმატებასა და წინსვლელობას ამტკიცებს.

ბეგლას სამართლის წარმოება (Исполнение). ასეთი ხასიათი ატყუია ჩვენს მეორე უძველესს სჯულ-მდებლობასა (199). მოსაქმე კაცს უნდა დაეწყოს ხაჩივარა და დავა, სულ ერთია შეეებოდარიგი სიხბლის სამართლის, თუ სამოქალაქოს. უკეთუ მოპასუხე „სასამართლოდ“ არ გავიდოდარი, მოსაქმე კაცა გამგებელს აცნობებდარი და ეს უკანასკნელი კიდევ ერისთავს. მაშინ „ორჯულ - სამჯერ“ გამოიწვევდნენ. მაგრამ შეიძლება მოპასუხე არც ერისთავისა და გამგებლის გამოწვევას დათანხმებულარი. რასაკვირველია, მოწმებს უნდა ეთქვათ: გამოიწვიეს დარი მაინც არ გამოვიდარი. აისწორედ მაშინ მოჩივარს სრული ნება ჰქონდარი შური ეძარი და ძალი ეხმარი. ასეც იქ-

19) სახელდობრ აღბეღარი სამართლის, სადაც თუთ დიდებულნი შურისძიებას მსდევდნენ დარი იგი მაინცდართ სამართლის საფუძვლად, მენ. 1. აქაც სჩანს, რომ პატრონი დაჯგული დარი მაწურელი ეწინააღმდეგებარი შურისძიებას.

ცოდა. მაშინ ყველაფერი იმაზე იყო
დამოკიდებული. მისი ძალა და ენერ-
გია, მძულვარე გულის თქმა და ვნე-
ბათა ღელვა—აი რა ბჭობდა და ასა-
მართლებდა დანაშაულობას!.. დასხმა
(თავს დაცემა და დარბევა) შედგენ-
და ერთად ერთს ღონისძიებას, რომ-
მელსაც მიმართავდა ხოლმე მოსაქმე
კაცი. რასაკვირველია, დასხმა სჯულს
კანონიერ მოვლენად მიაჩნდა და ამის-
თვის ძეგლი ამბობს— „დასხმა გაცუ-
დდებისა“⁶⁰)... რაკი ასე იყო, — „სი-

⁶⁰) ძეგლის „დასხმა“ შიგავს ეგრედ
წოდებულს ბარამტას, რომელიც ჩვენს
მუხობელ მთის ხაღზის ბდათაა. ბარამტა
იშას ჭქვიან, როცა დაზარალებულს, „მოსა-
ქმე კაცს“ ნება აქვს თავს დაესხას მოპასუ-
ნეს, ან იმის ნათესავსა და სოფელს და
ნაპარევი. ძალით იზღოს, წაართვას. ბარამ-
ტა პარველად იხსენიება როსტომ ხანის ვრე-
ბულში, რომელიც შედგენილია XII საუკ-
დაღესტნელ ღიგებისათვის, АДАН, 1,
18—19. ბარამტას სხვა-დასხვა მნი-
შვნელობა აქვს და ისეთიც, როგორიც ძე-
გლის „დასხმასა“, *ibid.* სტ. 366.

სხლი და გერში - ორთავე სწორეა, ზედა დამსხმელისა და შინა მყოფისაო", ე. ი. დასხმა იურიდიულად თითქო არც-კი არსებობს და ორსავე მხარეს სისხლი თანასწორად სდიოდათ „გეარსა ზედა“, თუმცა მოსაქმე კაცი თავს ეხმოდა მოპასუხეს და ეს უკანასკნელი მხოლოდ იგერებდა მტერსა!..

მხოლოდ ერთს შემთხვევაში სახელმწიფო იჩენდა ძალას. ეს მაშინ, როცა ენზე დაესხმოდა ისეთს კაცს, რომელიც „საქმესა დარბაზისასა იმიზეზებს“: მეფისა და ტახტის სამსახური და ოს არ მადღევს „სასამართლოდ“ გამოგყვეო. მაშინ დამსხმელი და იმისი მომხრენი თუნდაც მოეკლათ, არაფერი, — „სისხლი არ არის, რა ზომიცა მოკვდეს, ყველა გაცუდდების“ (მუხ. კთ). „დარბაზის საქმის“ გამო თვით შურისძიებაც „ცუდდებოდა“ და დასხმას დანაშაულობად სთვლიდნენ. „დარბაზის საქმის“ კაცს-კი და, ასე გასინჯეთ, ყველა იმის სოფლებს, რომ-

მელსაც დასხმაში მოჰკლავდნენ, სისხლი სდიოდათ და დამსხმელი ვალდებული იყო „ყველა დაიჭროს თავის გვარსა ზედა“ (იქვე).

XII

ეგრედ წოდებული სამეკობრო საქმე*) მთლად დაფუძნებულია შერისძიებაზედ. ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ როგორც ეხლა, ისე ძველად მეკობრობა საქმეობრივ და სავაჭრო საქმე იყო, მეკობრის დამლეპროდნენ, ლექსით ამკობდნენ⁶¹⁾. ჩვეულებებისამებრ, პატრონი შეჭყრიდა მდევარს და მეკობრებს გამოუდგებოდა. მეკობრებიც შემოებმოდნენ პატრონსა და იმის მდევრებს („უკან წა-

*) მეკობრე — მტაცებელი, ს. ს. ორბელიანი. ძეგლში მეკობრე ქურდსაც. ჰქვან. მაგ., ცხენის, ცხვრის, ძროხის მომპარავი მეკობრად არს წოდებული. მუხ. მდ.

⁶¹⁾ ქურდობა ჩვენს ძეგლებელ მთიულესაც საქმეობრივ საქმე ჰგონიანთ, მეტადრე თუ გნებებ გაქურდა სხვა-სოფლისა და გვარისადი, Адамы, I, стр. 16—18.

უდგნენ და მიეწივნენ, მეკობრები შე-
მოებნენ) და შებჰის დროს შეიძლე-
ბოდა მეკობრები მოეკლათ. მოკელას
უსისხლოდ უნდა გაეარა, — „სისხლი
გაცუდდეს ყველასი“ ⁶²⁾. მაგრამ ეს
კიდევ არაა. შესანიშნავა უფრო
რსაა, რომ «საქონლის პატრონისა-
თვის» უნდა დაეურვათ, მიეცათ მო-
თავე ქურდი («თავადი») და ორი კი-
დეგ სხვა, — სულ სამა ქურდი.

რას ნიშნავს ეს «ერთი თვით იგი
თავადი დაიურვონ და ორი სხვა თავი-
თურთ?»

რომაელების პირვანდელი, უძვე-
ლესი სჯული ამბობდა, რომ პატ-
რონს უფლება აქვს, თუ ქურდმა ძ-
ლადობა გაუწია, მოკლასო იგი,

⁶²⁾ მაკმადიანთა სჯულ-ც ნებას აძლევს
პატრონს ქურდი მოკლას, როცა ქურდობა-
ზედ მოასწრებს, *Фанъ донъ Бергъ стр.*
132. ბარბაროსელი სასჯელია დაწესებული
ქურდობისათვის. ქურდს ხელ-ფეხს მოსჭრიან
და მოჭრილ ასოებს მდუღარე ერბოში ჩაუ-
ყობენ სასხლი შესწუდესო, *ib., стр. 139*.

და თუ სურს, ქურდი მონად გახდასო. მეგლიჯ აწესებს, რომ საქონლის პატრონს შებმის დროს შეუძლიან მოკლას მეკობარიო. მაგრამ მართო მოკვლით ხომ არა გამოვიდოდარა: ნაპარევეს ერთი სამად გარდახდა უნდოდა და გარდასახადი უფრო მეტად უღირდა პატრონს, ვიდრე მეკობრის მოკვლა. ჩვენის აზრით, სწორედ ნაპარევის საზღვევრად უნდა წაეყვანა დახარალებულს „ერთი თვით იგი თავადი და ორი სხვა“. მეკობრები უნდა დარჩენილიყვნენ პატრონთან, ვიდრე ერთი სამად ნაპარევეს უზღავდნენ. ასეთი ჩვეულება ეხლაც დარჩენილია მთიულეებში, მაგ., ყაბარდოში⁶³). შეუძლებელი ქურდი საქონლის პატრონის მონა შეიქმნა შემდეგ და ისიც ვახტანგ VI წყალობით, რომელმაც დააწესა, რომ პატრონს „თუ ვერ აუეიდეს, ქურდი თავისი ცოლ-შვილით, საქონლით და

⁶³) Алаты, I, стр. 253, § 105.

ნასყიდით მიეცესო“ (მუხ. რნა). ეს ყბად თავის თავის შიცემა ლოგიკური შედეგი იყო იმ დიდის ჯარიმისა, რომელიც სჯულ-მდებელმა ქურდს გაუჩინა: სისხლის ნახევარი და შეიდეულად ნაპარევის გარდახდა. მაგრამ ძველი ამ მხრივ ქურდს ჰქომაგობს.

შეიძლებოდა, შებშის დროს თითონ მეკობრებს მოეკლათ პატრონი, ან არა-და, იმის მოახლე (მდევარი). მაშინ? — „რაზომიცა მოკედნენ, სისხლი სრული დაუტრვონ და ნაპარევი... ერთი, თუ რაც წახდენოდეს, ორი სხვა“ (d.-დ., მუხ. მდ).

ისეც მოხდებოდა, რომ მეკობარი მოპარვის შემდეგ — „უკანის“ აღმოჩენილიყო. რა უნდა ექნა საქონლის პატრონს? — რასაკვირველია, მაშინაც სამართალი პარეულად პატრონს უნდა ექია, საქმე იმას უნდა დაეწყა. «ქვეყანა იყოს მეკობრე, თუ ერთი კაცი», პატრონი მივიდოდა და გამოუცხადებდა — ნაპარევი ერთი სამად მიზღვევითო. მაგრამ თუ არ უზღავ-

დნენ? — პატრონს უნდა მიემართა ხე-
ვის ბერისა და გამკებლისათვის, იმათ-
თვის უნდა ეცნობებინა გარემოება.
რადგანაც ხევის ბერსა და გამკებელს
სამართალი ეკითხოდათ, ამიტომ ორი-
ვე ვალდებული იყვნენ მეკობარს
«უთხრან და დაუურევდინონ»... შეი-
ძლებოდა იმათ ვერა გაეწყობრა,
მეკობარს თხოვნა და ბრძანება არ
შეესრულებინა. მაშინ ერისთავთან
იჩივლებდა პატრონი («სადა ახლოს-
ერისთავი იყოს, იმასაც აცნობოს») და
თუ ერისთავიც ვერას გახდებო-
და, საქმე შურისძიებაზედ უნდა მი-
ვიარდნილიყო. აი სწორედ მაშინ დასხ-
მა იყო ერთად-ერთი უფლება და კან-
ონი. მაშინ საქონლის პატრონს
დამსხმელი არა ჰქვიათ და რამდენ-
ნი მეკობრე თუ შესაბამის მოჰკლას,
«სისხლი არ ეზღვევის მათი» (მუხ. მე).
როგორც ხიანს, სამართლის წარ-
მოება მოსაქმე კაცისა და საქონლის
პატრონის თაოსნობაზე იყო დამო-
კიდებული და იგი თაოსნობა შეად-

უენდა სამართლის დასაწყისსა და დასასრულს. ერისთავი, გამგებელი და ხევის ბერნი მხოლოდ «სთხოვდნენ» მოპასუხეს, სხვა ძალია ხელთ არ ეპყრათ, და ეს გარემოება ცხადად ამტკიცებს, რომ ძველად სამართალს ჰქმნიდა შარტო კერძო კაცის ენერგია. ენლოც ასეა ზოგიერთ ადგილას მთაში.

სამეკობრო საქმეში ასაბია იხსენიება. რა იყო და ვინ იყო ასაბია, რას ნიშნავდა ასაბიაობა? — საჭიროა პირველადვე დავეძინოთ, რომ ასაბია შეცდომით მიაჩნიათ ქართულ სიტყვად და ჰგონიათ ვითომ ენლა იგი ხმარებაში არ იყოს⁶⁴). ასაბიაობა (ასაბია — თანა-

⁶⁴) „Слово это тоже старое, нынѣ не известно“ (?), Сб. Зап. Вахт., стр. 93, დ. ბაქრაძის შენიშვნა. მაგრამ ასაბია მაჰმადიანის სჯულ-მდებლობის ტერმინია. Асабатъ, ასაბათობა, ასაბიაობა სხვა-და-სხვა ნაირი და საზოგადოდ შეშვეიდრობას ნიშნავს, Фанъ дель Бергъ, стр. 97. ჩვენს სჯულ-მდებლობაში ასაბიაობა გადასხვაფე-

მოზიარე, СОУЧАСТНИКЪ) განსაკუთრებულს იურიდიულს მოვლენას წარმოადგენდა და მეკობრობასთან კავშირი ჰქონდა. საქმე ისაა, რომ რაკი მეკობრობა სავაქცაო საქმე იყო, ყველა მარჯვე და სახელოვანს მეკობარს რამდენიმე ასაბია გამოუჩნდებოდა და ხშირად მთელი გუნდი ვაქცაცებისა მეკობრობდა. ძეგლში პირდაპირ მოხსენებულა, რომ მეკობარი პაპობითაც შეიკვრის ასაბიასაო, — „თუ მათ შუა ამისი პირი იღვას, რომ ერთმანეთის ასაბიანი იყვნენ“... რამდენიმე ვაქცაცი პირობას დასდებდა სამეკობროდ და ნაშოვარს — „სანიეთოს“ გაიყოფდნენ ხოლმე ერთმანეთში. საერო ლექსებიდამ სჩანს, რომ მთაში მეკობრობას, რომელსაც ღაშქრობასაც უწოდებენ, თვით „ჯვარი“, ცხატია

რეხულა და პარვანდელი მნაშვნელოზა დაუკარგავს. ეს სიტყვა აღბუღას სამარიალში რუსულად სწორედ არის ნათარგმნი — „СО-ОБЩИКЪ“, стр. 16. ძეგლის რუსული „СОТОВАРИЩЪ“ იურიდიულად არ იხმარება.

ბძანებდა და შეუკვეთდა ხოლმე ვაჟ-
კაცებსა. მაშასადამე, მეკობრობას რე-
ლიგიური მნიშვნელობაც ჰქონდა...
რაში მდგომარეობდა ასაბიანობის იუ-
რიდიული თვისება?

მეკობარიც ასაბია თანასწორნი არიან,
ერთ ნაირად პასუხის გამცემნი, ერთის
ბედისანი, როგორც მეკობარს სისხ-
ლი არა სდიოდა, იმის მოკვლაში არ
იყო ჯარიმა გაჩენილი, ისე ასაბიასაც
არა ვრგებოდა-რა: „არც სისხლი და-
ეურვოს და არც გერში მიეცესო“...
ესა მაშინ, როცა „შესწორებული სა-
ქმე არის“, როცა პირობა არ ებობს
მეკობარსა და ასაბიას შორის. მაგ-
რამ შეიძლებოდა იგი პირობა გაუქ-
მებულიყო და, ძეგლის თქმით, „მე-
ასაბენი გაყრალიყენენ, მოყვარენი
ალარ ყოფილიყენენ“. მაშინ? — ასაბიას
მდგომარეობა გამოიცვლებოდა და
თუ მოჰკლავდნენ, „ასაბიეთ წამ-
ყვანელს“ სისხლი უნდა დაეურვა მო-
კლულის ასაბიას „სისხლის კაცთა-
თვის“ ე. ი. იმის ნათესავეებისათვის.

აქაც სისხლი „გვარსა ზედა“ იურვე-
ბოდა. „ასაბიეთ წამყვანელს“ მხო-
ლოდ „სანიეთოდგან“ უნდა გარდა-
ეხადა სისხლი და თუ იგი „სანიეთო“ —
ნაქურდი და ნადარცვი საქონელი — არ
მოეპოვებოდა, მაშინ არც სისხლი
„ესააბიოს“... მაგრამ ერთი რამე იყო
საჭირო, ასაბიას ნათესაეებს ნადავ-
ლევდიდგან სისხლი რომ მიეღოთ: ეს
ის, რომ მოთავე მეკობრის ანუ „ასა-
ბიეთ წამყვანელის“ ნათესავი პირვე-
ლად არ მოეკლათ „რბევის“ დროს.
თუ მოჰკლავდნენ, ეს ზარალიც საკ-
მარი იყო წამყვანელისათვის და, რა-
საკეირეულია, „სანიეთო“ მთლად იმას
ჩიებოდა. ამ გვარად, მეკობრე საქ-
მის სული და გულია და პასუხიც იმან.
უნდა აგოს ასაბიას. ასეთის აზრისაა.
ასაბიარობაზედ აღბუღას სამართალიც
(მუხ. ივ).

მთაში ეხლაც ჩვეულებრივი ამბა-
ვია ლაშქრობა და შუღლი. ბევრჯელ
ერთი თემი მეორეს მტრობს და ამის

გამო შეტაკება ჩნდება, სისხლი უწყალოდ იღვრება. ხშირად ჩამდენიმე გვარი ერთუროს ებძას, არბევს და ეს ლაშქრობა ნამდვილს ომიანობას მიაგავს. ძველ დროს, რასაკვირველია, ლაშქრობას უფრო მისდევდნენ. ამ საზარელს მოვლენას სჯულ-მდებელმა ყურადღება მიაქცია და რადგანაც ჩვეულების ძირიანად აღმოფხვრა არ შეიძლებოდა, ის მაინც დააწესა, რომ სალაშქრო მოედანი მცირე ყოფილიყო. ამისათვის საჭირო იყო პირ-აქეთ და პირ-იქით მთიულნი განკალკვეებულიყვნენ და ბეჭდები მხოლოდ იმას ამბობს, რომ ამიერნი და იმიერნი ხევის - ბერნი და ჰაეროვანნი „ნუ მოუდგებიან ნურცა რა სალაშქროდ, ნურცა რა სასაურვოდ ისაქმებენ ერთმანეთთანაო“ (ძ-დ., მუხ. მგ.) რატომ? — მიზეზი უხადია: „მიდგომა“ მიშველებას ნიშნავდა და მიშველება კადევ მთელ არაგვისა და ქსნის არემარეს ლაშქრობისა და შუღლის ევლად გარდააქცევდა ხოლმე. მეტადრე

ხვეის-ბერნი და ჰაეროვანი ხელს უწყობდნენ შებმასა და შეტაკებას, რომელიც, მთიულის აზრით, მაინც სავაქცაო საქმეა. ძეგლმა სასტიკად აკრძალა ეს სამამაცო ვაჭრობა და დამწამავეს „დარბაზით მამული წაეღოს და ციხე დაეკეოსო“.. მაგრამ დასცხრა შფოთი და მოუსვენარი ბუნება ლალის მთიული-სა?!...

დასასრულთ ორიოდე სიტყვაც ვაღლის საქმეზედ. მაინც ძეგლის დემა ამ ვაღის საქმით თავდება. თეორიულად ძეგლი უარ-ჰყოფს სარგებელს, იგი უწყესობა, — „არც ქართველთ რჯულთა სძეთ წესად რომ აღიონ და არც სხვათა რჯულთა უწყობათა“ (მუხ. მე). საზოგადოდ ქართული სჯული-მდებლობა არ თანაუგრძნობს სარგებლის აღებას და ყოველთვის სცდილობს მოვალეს შელაგათი მიეცეს, ასე აწესებს აღბულა, ამას ბრძანებს თვით ეახტანგი. მაგრამ ცხოვრება თავისას არ იშლიდა და მკაცრმა

საჭიროებამ სძლია სჯულ-მდებელთა
კაცთ მოყვარეობა. ვერც ძეგლი ასტ-
და „სიამით“ ხაესე საზოგადოებას
და, ჩასაკვირველია, დაადგინა, რომ...
„თუ მიმცემი კაცი ავი იყოს, სარგე-
ბელი აიღოს ათსა თეთრსა ზედა ორი
თეთრი რაზომი დადი ხანი და-
ეყოსო“... ათსა თეთრზე ორი თე-
თრი, რამდენი ხანიც უნდა გემართოს
ვალთ, — ეს კადევ დადი წყალობაა,
თუ მეზადრე მიმცემი „ავი“ კაცი!..
ეგრედ წოდებული ვაზში (1/6%) არაა
მოხსენებულა ძეგლში და აღბად იმი-
ტომ, რომ ქართული სჯულ-მდებ-
ლობა სულ პირველადვე სდგენიდა
ვაზსა.

ჩვენ არ ვიცით, სახელდობრ რომ-
მელ რჯულზედ ამბობს ძეგლი: „სარ-
გებელი არც სხვათა რჯულთა უწე-
რიათო“... მხოლოდ ის კი ცხადია,
რომ მაჰმადიანთა რჯულს არ უწერია
სარგებელი. ამ რჯულმა მოწყალე-
ბის ვაცემა სავალდებულო საქმედ
დასდო და საკუთარი ხარაჯა დააწესა

გლახაკთა და შეუძლებელ მოვალეთათვის⁶⁵). რასაკვირველია, სარგებელი უნდა მოსპობილიყო. მოსპეს კიდევ და დიდ-ცოდებადაც აღიარეს. იქნება ძეგლს მაჰმადიანთა რჯულიცა აქვს მაგალითად, რადგანაც იმ დროს მონგოლებს გაეღენა ჰქონდათ ქართველებზედ, რომლებსაც იმათი რჯული და ყოფა-ცხოვრება უნდა სცოდნოდათ...

---

⁶⁵) Фань день Бергъ, стр. 34—39, 52, 66, 71.

34

3 573

ფასი ხუთი შუკრი.